Ch. Reimari Dr. Me

O.HENR.SCHVTTE,
usatensis, Med. Doctor,
Rerumque Naturalium
Indagator.

Natus MDCXCIV.

M: Rentz

JO. HENR. SCHÜTTEI,

Suſatenſis, Medicinæ Doctoris

ΟΡΥΚΤΟΓΡΑΦΙΑ JENENSIS,

Sive

FOSSILIUM ET MINERALIUM

In AGRO JENENSI breviſſima Deſcriptio:

In qua

De Situ & Natura Agri, Aëris ſalubritate, Aquis Curioſis & Medicamentoſis, Terris Medicis & Mechanicis, Lapidibus ἀμορφοῖς & Figuratis, tam ex Naturæ Luſu, quam Petrificatione, Salibus & Metallis, breviſſime agitur.

Cum Figuris rarioribus æneis.

Accedit

Ad Illuſtrem & Experientiſſimum

GEORG. WOLFFG. WEDELIUM

DE

VINO JENENSI

EPISTOLA.

LIPSIÆ ET *SUSATI*,

Sumptibus JOSEPHI WOLSCHENDORFII,

Typis HERMANNIANIS. 1720.

PRÆFATIO AD LECTOREM.

R*Erum Naturalium, aut Physicæ notitiam, ad cognoscendum Sapientissimum Universi Conditorem, Deum, & bene degendam vitam humanam, summe necessariam esse, existimo. Quare vulgare illud Philosophantium axioma:* Ubi desinit Physicus, ibi incipit Medicus, *imperfectum esse puto. Quamvis facilis concedam, quod Physica,*

ad Medicinam rite discendam, maxime necessaria sit; negari non poterit, quod Oeconomiæ, rite institutæ, firmum fulcrum sit; & ad alias vitæ partes maxime requiratur.

Ponam itaque sequens axioma: Ubi definit Physicus, ibi incipit Christianus, Theologus, Medicus & Oeconomus. *Quod autem Naturæ cognitio, Homini Christiano summè necessaria sit, is facile perspiciet, qui causas, cur Deus hominem creaverit? certo judicio ponderabit. Inter quas, illa haud minima est; ut Creatoris omnipotentis & Sapientissimi creaturas inquirat, contempletur, admiretur, eumque diligat et laudet. Quod de ignorata Natura aut Creatura, minime dici poterit.*

Hic Dei, in creandis creatisque hominibus, finis, cum à nullo contradictus sit, non video, cur tantopere illæ hypothesi nos opponere velimus, quæ in Luna ac

Pla-

Planetis, vastissimis corporibus, homines vivere docet. Cum tamen hæc corpora (1) à nobis longe distent, ita quidem, ut nudis oculis ea contemplari nequeamus: (2) similem terræ nostræ (si per tubos observantur) faciem referant. (3) Si à rationalibus hominibus inania statuantur, sequeretur, hæc frustra à Deo creata esse, nullumque usum habere (quod tamen nemo credit) quia nemo existeret, qui illa corpora, & in his alia minora, admirari possit. (4) si vero mundos esse statuantur, Omnipotentissimi Creatoris potentia magis, extollatur. (5) Sacro codici minime repugnet.

Sed objiciet quis: Optimos Physicos, sæpissime Naturalistas aut Atheos evadere. Cui respondeo: Nullum verum Atheum, à condito orbe, adhoc usque tempus (qui non in animo convictus, Deum existere, hæcque omnia creasse) unquam fuisse. Cum tamen Summus Deus, hoc pricipium omnium gentium mentibus indiderit, ne

qui-

quidem barbarorum animis exceptis. Si vero quidam ſunt, qui dictis aut ſcriptis, Deum eſſe, negent, illos hoc minime credere puto; ſed ab illis fieri, ut ingenii & rationis acumen in defendenda inexiſtentia Dei, oſtendant, & paradoxa dixiſſe videantur; vel Deum miſericordem & clementiſſimum ſibi perſuadentes, ut majorem ſcelerum flagitiorumque licentiam ſibi tribuant. Si vero præter opinionem veri Athei, Deum haud exiſtere firmiſſime credentes, dantur, illos ipſo diabolo, (qui Deum credit, & contremiſcit) pejores eſſe, pronuncio.

In Theologia Naturalis Hiſtoria per quam utilis eſt: quia ſimilia, Chriſtianorum morti, reſurrectioni &c. accomodatiſſima præbet, v.gr. Flores & aquarum bullæ, *hujus vitæ vanitatem,* Papilionum mors & ſuo tempore illorum reviviſcentia, *corporis noſtri, poſt ultimum mundi diem, reſurrectionem, optime adumbrant. Similia, ex Naturali Hiſtoria deſumpta,*

ipſum

SERENISSIMO PRINCIPI
AC DOMINO,

DOMINO

JOANNI ERNESTO,

DUCI SAXONIÆ,

JULIACI, CLIVIÆ AC MONTIUM, ANGARIÆ ET GUESTPHALIÆ, LANDGRAVIO THURINGIÆ, MARCHIONI MISNIÆ, PRINCIPALI DIGNITATE COMITI HENNEBERGICO, COMITI MARCÆ ET RAVENSBERGÆ, DYNASTÆ IN RAVENSTEIN, &c. &c.

PRINCIPI AC DOMINO
MEO CLEMENTISSIMO,

SACRUM!

SERENISSIME
PRINCEPS,
DOMINE CLEMENTISSIME!

CUm callidi Rerum Naruralium Æſtimatores, Hiſtoriam Naturalem ſemper magni æſtiment, TIBI, SERENISSIME PRINCEPS, *Optime Rerum Naturalium*

Æſti-

Æstimator, *&* *Indagator feliciſſime*, hanc *Jenenſem Oryctographiam*, tanquam *Historiæ Metallicæ Salfeldenſis Prodromum*, devotiſſime offero. TU enim DOMINE CLEMENTISSIME, Naturalis Hiſtoriæ, imprimis Metallicæ, maxime gnarus es, Δοκιμαςὴς optimus, & Chemicus multum perſpiciens, & quidem talis, ut *Baſilium Valentinum*, *alioſque obſcuros Autores* optime intelligas, variaque experimenta quotidie inſtituas. Quare, ſingulari TUA CLEMENTIA, qua exteros ſemper amplexus es, fretus, hunc libellum TIBI conſecro, TUAMQUE TUTELAM ſubmiſſe expeto, ut à male feriatis tutus eſſe poſſim. Interim ſub TUA tutela, hujus

Pro-

Prodromi Opus elaborabo, ut tandem in publicum prodire possit. Servet TE Deus incolumem, PRINCEPS SERENISSIME, ERNESTI PII *Superstes* GNATE, & SAXONIÆ DUCUM *Venerabilis* SENIOR, augeat Famam, compleat laudes, cumulet gaudia! quod sincere optat

SERENITATIS TUÆ

devotissimus
JOH. HENR. SCHÜTTEUS.

ipſum Sanctiſſimum Numen in Libro Sacro nobis offert. Jeſ. Cap. I, 3. *& variis aliis locis: & omnium Servator ſæpius. Omitto uſus reliquos Phyſices in Theologia.*

Damna vero, ex phyſices ignorantia orta, varia ſunt: quorum unum ſaltim commemorare volo, nempe: Ante aliquot annos, in certo germaniæ loco (cujus mentionem non faciam) maxima annonæ caritas incolas valde torquebat: eo vero tempore, cum Sol, ex foſſa quadam cretacea, aliquot miliaria ab illo loco diſtante, aquam cum creta in auram traheret, & ſuboriens ventus per tot miliaria in hunc locum forte dejiceret; ſtatim Clericus (in phyſica hoſpes) Deum ſingulare quoddam miraculum & gratiam, in illum locum contuliſſe, & cum vento farinam, à cælo delapſam, ad pinſendos panes ſuppeditaſſe, (quod per corvos Eliæ Fatidico, 1 Regum. XVII. *fecerat) autumans, omnes convocabat, &, ut panes pinſant, adhortabatur: cum vero his panibus nemo frui poſſet,*

veteri

veteri farinæ immiſceri juſſit. Quibus factum eſt, ut multi poſt aliquot horas vitam cum morte commutarent.

Prætereo innumera & inæſtimabilia in Medicinam & Res Familiares, vulgo Oeconomiam, redundantia commoda: At quorundam Medicorum ſuperficialem phyſices tractationem ac notitiam, & in indaganda Natura, inexcuſabilem negligentiam, culpo. Cum tamen Medicis optima, Naturam inquirendi, occaſio ſit, ut operam, ſtudium, diligentiam, ingenium & judicium in Anatomiam, Botanicam, Chimiam, Mineralogiam &c. conferant. Quid enim optabilius, quid præſtantius & jucundius, quam Medicorum inveſtigatio Naturæ, obſervationum collectio, earumque typis expreſſa communicatio? ex quibus hæ utilitates: (1.) ut rerum varietates enumerentur, miraque Dei ſapientia innoteſcat (2.) Eruditus orbis harum rerum notitiam acquirat, & brevi totius orbis Naturalis Hiſtoria colligi poſſit, (3.)

quæ-

quævis terra atque regio ſuas naturales divitias noſcat, inque uſum vocet.

Magnæ enim ſunt Naturæ divitiæ, quamvis plurimum adhuc abſconditæ, & incolis ignotæ. Talem, divitiarum ſuarum ignorationem in conterraneis ſuis, hâc cum expreſſione deplorat Encelius: O Patria dilectiſſima, ſi tuas divitias noſceres! *& idem Autor* Lib. III. de Re Metallica, *cum Miſniæ urbis incolæ, jaſpide ſpadiceo pro ſiliæ, ad eliciendum ignem, uterentur, exclamabat:* O ſancta ſimplicitas Germanorum. *Ex eadem cauſa, nempe mineralia & foſſilia cognoſcendi diſtinguendique inſcitia, germanicum illud Metallicorum proverbium ortum eſt:* Man wirfft offte einen Stein nach einer Kuh / da der Stein mehr werth iſt / als die Kuh.

Sed quorſum vagor? video enim me præfationis limites tranſire: quare hic ſubſiſto, ad agrum noſtrum me converto, & de libelli hujus ratione quædam TIBI mone-

monebo: (1) *me hanc oryctographiam in curiosorum, imprimis vero jenensium usum, scripsisse.* (2) *hunc laborem minime perfectum esse, autumare; quia in tanto brevi temporis spatio, quo jenæ, ad studia medica incumbens, commoratus sum, perfectum opus colligere non potui; sed me Rerum Naturalium Inquisitoribus, ad quærenda fossilia, viam saltim monstrare, quam ipse calcavi.* (3) *me* Excellentissimi *D. JAC. BAIERI methodum, quam in* oryctographia sua Norica *proposuit, tanquam naturæ convenientissimam, sequutum esse.* (4) *Me hunc libellum, tanquam* Historiæ Metallicæ Salfeldensis Prodromum, *in lucem edidisse, & curiosos, qui forte de hâc materia observationes habent, ut mihi humanissime communicent, ea, qua par est humanitate atque observantia, rogare. Interim vale L. B. & ea, quæ Tibi displicent, solide & amice, corrige; vale atque fave.*

Dabam Susati in Guestphalia,
die 22. Febr. MDCCXX.

ORYCTOGRAPHIÆ JENENSIS

CAPUT I.

DE SITU ET NATURA AGRI JENENSIS.

§. 1.

CElebris per Orbem Academiæ Jenensis AGER, in Thuringia situs est: quæ versus Solem Orientem Misenos: Occidentem vero Cattos: ad Meridiem Francos, & Septentrionem Saxones Inferiores, vicinos habet. Ceterum Jenæ, in medio agri nostri, Poli elevatio est LI. grad. & 2. minut.

§. 2. Omitto vocis Jehna / Jenæ originem & derivationes varias, Urbis Conditores incertos, & Academiæ Fundato-

rem, Nutritoresque Sereniſſimos ac Munificentiſſimos: de quibus, Scientiæ Naturalis Cultor, in hoc libello non agam; ſed ad Hiſtoricos, Geographos &c. curioſum Lectorem remitto. Tanquam in Compendio autem de his egit *M.* Adrian Beiers *Geographus Jenenſis, Jenæ 1663. in 8tav.* typis expreſſus: cui etiam adjici poteſt ejusmodi Beiers *Architectus Jenenſis, Jenæ 1681. in 8tav.*

§. 3. SOLUM noſtrum, in diverſis agri partibus, multum variat, tam fertilitate, quam natura glebæ, quod in variis viciniæ etiam locis obſervavi. Circa oppida enim Orlamundam & Calam, ager arenoſus eſt: Circum pagos Mauen & Schöps/ pauca lutoſa terra mixtus: Jenæ contra, majori luti atque nigrioris terræ copiâ: ad pagum vero Roetſchau / haud arenoſus eſt: in Vineis autem valde lapidoſus, ita quidem, ut plures lapillos, quam glebas cerneres. Præterea hæc ſoli mira Varietas, in figulorum fodinis animadvertitur: in quibus ſtrata ſuper ſtrata, colore & materiâ inter ſe diverſa, in conſpectum veniunt. Hoc ſolum, quamvis non admodum pingue ſit, agricolarum hortulano-

rum-

rumque culturâ & ſtercoratione corrigitur: quidam curioſorum vero hortos ſuos, nitro fœcundiores reddunt. Ex quibus facile patet, quod non una eademque fertilitas, in omnibus agri partibus eſſe poſſit.

§. 4. Quemadmodum hic ager fertilitate et natura glebæ variat: ita etiam montibus præaltis, vallibus profundis, ſylvis umbroſis, paſcuis humidis ac virentibus, agris planis et aliquando declivibus, vineisque apricis & Solis radiis oppoſitis, varius eſt. Quæ omnia Sala fluvius, rivulique minores inter ſe diſtinguunt, & ductu irregulari ac flexuoſo, inſulas & ſemi inſulas componunt.

§. 5. MONTES prærupti, herbarum optimarum fertilitate nobiles & amœni, arborum fructicumque vero, ut plurimum, ſteriles, & breviſſimo gramine obſiti, Medicis, Reique Herbariæ Studioſis magnam delectationem, majusque commodum afferunt. Hi montes, imprimis *Wintbergus* & *Gleisbergus*, inter loca, in Germania medicaminum feracia, à VALERIO CORDO in *variar. obſervationum ſylva*, numerantur: qui etiam in *Hiſtor. de Plant.*

Lib. II., *Hausbergi* nostri mentionem facit. Ceterum, de herbarum plantarumque ubertate, tam in montibus, quam in toto Jenensium agro, *Ruppii Flora Jenensis* à me edita, brevi multo auctior atque emendatior edenda, testatur. Illi vero montes, quorum jugera ita conjuncta sunt, ut cavitatem concavam efforment, vocis imagines reddunt duplicatas aut triplicatas: quæ vocis collectio & reflexio, *Echo* appellatur. Has vocis duplicatas triplicatasque imagines, in regione molæ papyrariæ, ante portam St. Johannis, & in campo das Lerchen-Feld / ante Zwezensem portam, clamantes cum delectatione audiunt.

§. 6. *Summa montium cacumina* nubes pluviales, in stupendam molem collectas, & in inferiore aëre, ob ponderis molisque gravitatem nimiam, profunde dependentes, disrumpunt, magnamque inundationem agris & vineis inferunt, cum hominum animaliumque periculo. Quales Anno CIↃCC. die XXVI. Maji *Jenæ*, *Apolledæ* & *Kappendorffii* disruptæ sunt. Harum aquis, teste *Fabritio in orig. Saxon.* Leutra rivus & Sala fluvius, ita in-

intumuerunt, ut *Jenæ XXXV.* homines in aquis perierint. Anno cIↃIↃLII. IV. Cal. Aprilis, ad montem Mägde-Steig/ vulgo Maide-Steig / nubes pluviales allidebant: quarum aquæ in Suburbio jenensi, in platea der Stein-Weg/ non nullas civium ædes, magno cum impetu evertebant. Prætereo reliquas historias. Minorum autem nubium rupturæ, quotannis fere contingunt.

§. 7. *Cavernæ* quædam in montibus conspiciuntur, quarum notissima, quæ ad viam, quâ itur ad pagum Wöllnitz/ est, & das Teuffels-Loch / vel die Teuffels-Höhle nominatur, mendicorum sæpius domicilium & diversorium. Majoris commodi autem illæ sunt, in quibus cerevisiæ, lac & vina &c. à calore æstivo optime defenduntur: quales Rodæ, aliisque in locis occurrunt. Angustæ & parvæ contra, quæ in vineis sunt, in quibus, quando uvæ maturescunt, excubiæ aguntur.

§. 8. SYLVÆ PINIFERÆ singulis annis cæduntur: quarum majores sunt, quæ Reichmannsdorfium, Salfeldiam & Rudolphopolim cingunt. Ex his arbores

cæſas, in veris initio, copioſiſſima nivalis aqua, ex ſylvarum montibus collibusque in agros, valles & Salam rapit. Quædam hujus ligni pars, ad conſtruenda componendave ædificia, aptatur, vegetioribus ſalicis vel betulæ ramis, funis inſtar contortis, in faſciculos pontis navigabilis forma, combinatur: quos faſciculos Bau-Flöße nominant, & ad remotiora loca à Sala flumine venales vehuntur: altera vero pars, ad coquendos cibos & fornaces calefaciendas, in partes minores, quas Flöß-Scheit appellare ſolent, dividitur, Salæ fluvio injicitur, & ſenſim à flumine ad varia loca propellitur: reliquum ligni, carbonarii, die Kohlbrenner / coacervant in ſylvis, luto tegunt, & in carbones exurunt, ut fuſioni metallorum, pharmaceutico uſui & domeſtico inſerviat. Hæc ligni copia tanta ac talis eſt, ut non ſolum Salfeldiæ, Rudolphopoli & Jenæ noſtræ, largiſſimum cumulum ſuppetat; ſed etiam Numburgum, veteribus Novemburgum, Leucopetra, Martisburgum atque Hala, præclaræ urbes, hac ligni abundante copia fruantur.

§. 9. Ex arboribus, quæ bene virent,

rent, & pice tument, *pix* elicitur: cujus optimos grumos, formicæ ſylveſtres in terram deferunt, colliguntque in acervum. Hic picis cumulus, ſæpius quatuor pedes ſub terra latet, quem ſubterraneus calor ita fovet, ut in maſſam confluat, & volatiliores humidioresve particulas expellat: qui in fruſtra magna, ex profunda terra eruitur, à mulierculis ruſticorum *pro thure venditur*, & *thus Thuringorum* appellatur.

§. 10. Mirabilis eſt AGRORUM fertilitas & frumentorum proventus, quamvis campi montibus, ſylvis, vineis, vallibus & pratis interjecti ſint. Imo in quibusdam montium radicibus & jugis, tales agri ſunt, ut equi cum tauris vix arare poſſint. Non contemnenda eſt, in HORTIS olerum, pomorum, pyrorum, ceraſorum, prunorum, milii &c. largiſſima ubertas, & animalium, quæ ad cibos apta ſunt, haud exiguus numerus: quibus ſit, ut Jenæ rerum, quæ ad victum pertinent, pretia, multo minora ſint, quam in aliis urbibus & Germaniæ Academiis.

§. 11. In VALLIBUS & PRATIS quadrupeda paſcuntur & anſeres. VI-

NEÆ uvas proferunt, ex quibus vinum fit, de quo in adjecta, *de Vino Jenensi* ad illustrem G. W. WEDELIUM Epistola, susius agam.

§. 12. *Hæc agri nostri mira varietas, loci amœnitas dici meretur*, quam SALA flumen & ceteri RIVI jucundiorem reddunt. De amœnitate, quæ circa Jenam est, dudum *Johannes Stigelius Lib. III. & V. Poematum* cecinit:

Hinc, tua si piguit pridem bona nosse, futuro
Tempora læta tuum prospice JENA decus.
Valle jacens ima, per apricos vinea montes,
Regna metens fausti nominis omen habes.
Legit in hoc etiam Christus præsæpe recessu,
Unde sonet vero gloria vera Deo.
Hos quoque lecta Deo est per amœnos vinea montes
Elusis uvam frugibus unde legat. &c.

Et in *eodem libro*, in *Prosopopeia Volucrum* de sylvis nostris:

Qui nemora hæc transis & culta vireta Viator,
Atque hæc herbosi cana salicta soli.
Garritusque audis avium, linguasque sonoras,
Et sparsum docto gutture dulce melos.

Con-

Contemplare animo, quid ſimus & unde volucres,
Hinc aliquid mentem quod juvet eſſe poteſt.
Vivimus immunes curarum & neſcia culpæ.
Turba piæ volucres innocuumque genus &c.

Ad collegam ſuum Lib. III. ſcribit:

Per varias rupes, per tot ludibria venti
Speratæ montis Victor in arce ſteti.
Et gaudens patriæ theſauros cernere terræ,
Subjectas oculis ſum licitatus opes.
Theſſalia miretur, miretur Itala Tempe
Ebria pegaſeis Muſa Maronis aquis.
Pax modo non deſit, frugali candida vitæ
Hic mihi, & hic Muſis non aliena domus.
Hic ego Pegaſeas Chriſti ſervire Camœnas:
Hic faciam numeris aſtra ſonare meis.
Quod ſi etiam mecum mî Victorine fuiſſes.
Jam poterat penitus JENA placere Tibi.

Omitto aliorum Verſus & Epigrammata conſulto.

§. 13. Hæc *de ſitu & natura agri Jenenſis* proferre volui, quamvis hoc caput, ad foſſilia & minerale regnum minime pertinere arbitrentur alii. Cum vero foſſilia & mineralia in agro lateant, de agro,

in quo reperiuntur, quædam dixiſſe, haud abſurdum & inconveniens fore putavi.

CAPUT. II.

DE SALUBRITATE AERIS JENENSIS.

§. 1.

CUm hactenus quidam, de Salubritate Aëris noſtri dubitaverint, cauſa fuit, cur in *hoc foſſilium libro*, aërem Jenenſem ab inſalubritate vindicem. Quia vero ad inſtitutum meum non pertinet, obiter & breviſſime de aëre agam. Ut autem aëris noſtri temperatiſſima ſalubritas evidentior probari poſſit, qualitates aëris noxii varias, & ſalubri noſtro aëri contrarias, paucis recenſebo, ita, ut ex contrariis juxta ſe poſitis, argumenti veritas clarior eluceſcat.

§. 2. *Humidum aërem* aquoſis exhalationibus, craſſioribus impurioribusque moleculis gravidum eſſe; aëris ætherem humi-

humiditate ſua involvere, & quaſi extinguere: craſſioribus vero particulis graviorem atque noxiorem reddere, veriſſimum eſt. Quibus fit, ut aëris elaſticitas impediatur, cutis pori relaxentur, vapores noxii per apertos poros ac pulmones interiora penetrent, ſanguini, lymphæ ac ſero commiſceantur: unde febres, gravedo, dyarrhœa ſeroſa &c. &c.

§. 3. *Siccus* contra *aër* optimos corporis ſuccos exſiccat, cutim corrugat, & reſpirationem difficiliorem reddit &c. qui etiam multorum morborum cauſa eſt. Ita etiam *calidus nimis aër* humores in vehementiorem motum rapit, fluida ſanguinis ſubtiliora ac optima, remanentibus craſſioribus noxiis particulis, conſumit, ſanguinemque ſpiſſiorem reddit: ex his virium proſtratio & laſſitudo ſumma, reſpiratio difficilis, inappetentia, ſitis immodica, obſtructiones, inflammationes, putredo, gangræna, ſphacelus & febres variæ &c.

§. 4. *Frigidus* vero *Aër* liquores corporis coagulat, à peripheria verſus interiora repellit, poros obturat, inſenſibilem tranſpirationem impedit: unde tuſ-

ſes,

ſes, raucedo, catarrhi, perniones, obſtructiones &c.

Subſiſtens & *quietus aër* ad putredinem valdè proclivis, facile corrumpitur, &, quia motu neceſſario caret, magis magisque noxia colligit & retinet effluvia: quod virulentum ac peſtiferum miaſma, corpori noſtro cum aëre ſe inſinuat, & innumera mala ſuſcitat.

§. 5. *Motus aër* & *temperatus*, qualis in agro jenenſi eſt, vapores noxios & effluvia, quæ nos ambiunt, diſſipat, calorem temperat, faciliori reſpirationi inſervit, &c., & ſic ſanitati optime convenit, illamque conſervat. *Quod vero aër jenenſis motus & temperatus ſit, in ſequentibus* §. *paullo fuſius probabo.*

§. 6. In agro noſtro montes præaltos & valles profundas eſſe, præcedens docuit caput, Conſtat quidem inter omnes, in profundioribus, & à montibus clauſis vallibus, aërem multo graviorem & corruptiorem eſſe, quam in montibus & agris planis, partim ob longiorem à ſummo cœlo in vallem imam aëris conum, vel columnam majorem, quæ columna, quo longior, eo gravior eſt, partim ob humidita-

ditatem, frigus & motum aëris ſublatum, quia ventis aditus non patet, ut effluvia putrida diſpergant.

§. 7. Longe aliter autem ſentiendum, de vallibus noſtri agri, montium jugis haud clauſis, ſed apertis, ita, ut ventis tranſitus concedatur: quarum inſignior illa, in qua celeberrimæ Academiæ Jenenſis Sedes eſt, quæ verſus quatuor mundi plagas, ſatis ſpatioſas aperturas habet, per quas venti urbem adſpirant, nempe: *Eurus* ab oriente Sole, per campos Zwetzenſes, Cunizenſes, Löbſtädtenſes, Lerchenfeld / prata Löbſtädtenſia &c. atque Inſulam: *Zephirus* ab Occidente per varia montium ſpatia & vineas: *Boreas* ſ. *Aquilo* à Septentrione, per vallem ſat amplam das Mühl-Thal / agros, ac hortos urbi proximè adjacentes: *Notus* denique à Meridie, per oppidorum Lobdæ & Calæ, pagorumque agros, ac paradiſum majorem & minorem. His accedit, quod venti ad montes ſæpius allidant, colligantur, & ſic unita vi fortius urbem perflent.

§. 8. Hi venti ſinguli, vel obſtantibus montibus impingentes, effluvia noxia opti-

optime diſpergunt & ſecum rapiunt: quibus ſublatis, aër purior atque ſalubrior fit; quem aëris motum, ſenſim atque ſenſim auget Sala fluvius: quod in sequenti III. Cap. §. 4. experimento quotidiano probabo, variaque effluvia ex aëre rapit atque propellit. Quid obſtat, cum JO. SCHREYERO dixiſſe: *Aquam ventorum materiam eſſe.* Id quod experimento phyſico demonſtrari poſſet evidentius. Jam patet ex præſuppoſitis & conceſſis §. 5. *temperatum & ventilatum aërem*, qualis jenenſis eſt, §. 7 & 8, *reſpirationem faciliorem reddere, & ſic per conſequens phthiſicorum pulmonibus perquam ſalubrem eſſe.* Ulterius inquirenti, eo perſpectior adhuc erit aëris noſtri ſalubritas, quo diligentior eſt in inquirendis aëris corrupti damnis & naturâ: quod non ſiccus ſit nimis, neque humidus, frigidus aut calidus, de quibus ſupra.

§. 9. Hæc, cum jam ratione probata ſint, provoco ad experientiam. Anno quidem MDLXXVIII, Jenenſium Muſarum Sedes ad Salfeldiam Urbem transferebatur, ob metum peſtis circa Jenam graſſantis: quæ peſtis tamen, ſi veterum hiſto-

hiſtoriis fides habenda, Jenæ non ſæviit, nec fuit. Manſiſſet hæc Salfeldienſium urbs, Chori Apollinei domicilium perpetuum, ob urbis amplitudinem regionisque amœnitatem, & quod aër etiam ſalubris eſſet; ſed, cum quidam Studioſorum, in petulantiam inciderent, & male nominata verba in metallicos conjicerent, quorum tum temporis copioſior numerus Salfeldiæ erat, ut ferè DCCC numerarentur, metallici rapiebantur in furorem, ita, ut omnem occaſionem, vindicandi injuriam, quærerent: quibus factum eſt, ut Studioſi æque ac metallici, noctu gregatim per plateas armati incederent. Studioſi inſtructi gladiis erant, metallici contra ſecuribus & malleis metallicis. Quoties Studioſorum numerus metallicos offendebat, gladiis & ſecuribus ita ſe cædebant, ut ſemper vulnerati aut mortui in plateas procumberent. Cum itaque duos acerrimos hoſtes, in una eademque urbe, ſine cæde & tumultu cohabitare, impoſſibile eſſet, Academiam in priorem urbem, Jenam puta, transferendi ratio cadebat in deliberationem: quæ translatio facta eſt anno ſequenti 1579. die 9. Martii.

§. 10.

§. 10. Notatu dignum est, quod sua memoria accidisse, optimæ fidei, famæ ac eruditionis Viri, JO. GUILIELMUS BAIERUS, *SS. Theol. Doct.* & JOAN. JACOB. BAIERUS, *Philosoph. & Med. Doct., in Academ. Altdorfina Professores, Fratres germani, Rerum naturalium solertissimi Inquisitores, Fautores omni observantia colendi*, mihi retulerunt, pestem Apolledæ & circa totam Jenam, imo in pago Cluswiza, sæviisse; ad Jenam urbem vero non pervenisse. Et, quod maximum est, illustro GEORGIO WOLFGANGO WEDELIO, *Med. Doct. Consiliario Cæsareo, Jenensium Hippocrate, & Præceptore summe devenerando*, teste, ex locis peste infectis quidam adveniens, & peste laborans æger, clam per aliquot dies in urbe Jena commoratus est, nullo id sentiente, suspicante aut peste corrupto. Tantum obiter ad probandam aëris salubritatem.

CAPUT III.

DE AQUIS MINERALIBUS MEDICAMENTOSIS ET CURIOSIS.

§. 1.

AB aëre ſalubri, ad Aquarum largam copiam, quâ Sapientiſſimus Naturæ Artifex, Deus, agrum noſtrum egregie locupletavit, progreſſum facio.

§. 2. SALA fluvius, magnitudine conſpicuus, in monte Pinifero, vulgo Fichtel-Berg/ oritur, & ex fonte exiguo promanat: qui, dum multas urbes & vicos præterlabitur, & ductu flexuoſo profluit, varios amnes & torrentes abſorbet, quales ſunt:

Wieſenthavius inter Ziegenrüccam & Salburgum:

Selbiza prope Lobenſteinium:

Loquiza infra Meichichtam:

Schwarza inter Salfeldiam & Rudolphopolin, vulgo Rudolphſtadium, ad pagum Schwartza:

 Aru-

Arula vel *Orla* apud Orlamundam oppidum:
Roda prope Rotensteinium:
Leutra vel *Leitra* in suburbio Jenensi:
Gembda haud procul à pago Wenigen-Jena:
Ilma infra Camburgum apud Heringam:
Gysella & *Clia* Martisburgi:
Salza Saltzmündæ:
Schleiniza Frideburgi:

quibus absorptis fit, ut Sala, quo longius volvitur, eo major & profundior fiat, ut non solum piscatorum lintres, trabes ad construenda ædificia, Floß-Bau-Hölßer/ (quod in Cap. I. §. 8. fusius commemoravi) & asseres; sed etiam naves minores vehat, quibus Halæ Magdeburg. Sal, ibi coctum, & emptum in dissita loca portatur.

§. 3. Flumen hoc, agrum nostrum per medium dividit, & fluxu haud celeriori progreditur: ante loca vero, in quibus ad colligendam augendamque aquam, obstacula quædam posita sunt, vulgo das Weehr/ ut molendinas majori vi atque impetu moveat, tanta incredibili levitate fluit,

fluit, ut oculis vix judicari possit. Hic fluvius inter pratum amœnum, das kleine Paradieß/ & locum spatiosum, die Land-Veste/ in duo brachia dividitur: quorum unum recta via, versus pagos Cambsdorff & Wenigen-Jena/ profluit; cui brachio longus saxeus pons impositus est, qui pagum Cambsdorff & Jenam conjungit: alterum vero, suburbium Jenense transit, molas versat, Leutram amnem, ex urbe fluentem, recipit, & è regione pagi Wenigen-Jena cum priori brachio jungitur. Illud spatium, quod duobus fluvii ramis inclusum est, Insula, die Insel/ appellatur.

§. 4. Non procul à Numburgo urbe, (Veteribus Novemburgum & Neuenburg dictum.) Sala in gyrum flexuosum & tortuosum ducitur, ita, ut ad ripas valde allidat, aëremque vehementer commoveat, & secum rapiat, inque gyrum verset: quibus fit, ut nimbi, imprimis pluviales nubes majores, si supra hunc gyrum veniunt, rumpantur, inque Salam & agros decidant. Hic Salæ locus, ob vim tempestates disrumpendi, die Wetter-Scheid nominatur, & urbs, die

Naumburg an der Wetter-Scheid: quam aëris commoti vim, ab aquæ tortuoso fluxu, & ad ripas vehementiori allisu, ortam, ignorâsse videtur GROITSCHIUS, quando in libro *de Salæ fluvii descriptione*, MIRAM NATURAM appellat.

§. 5. Hujus fluvii inæstimabile commodum, quotannis in accolas redundat, dum non solum aërem puriorem reddit, molendinas, molas ferrarias, metallicas Puch-Wercke/ conflatorias Schmeltz-Hütten/ officinas Smaldi Blau-Farben-Wercke/ pulveris pyrii Pulver-Mühlen/ fullonicas, politorias, &c. versat, & officinis, ad hunc fluvium positis, Aluminatoriis, Vitriolicis, tinctoriis &c. magnum commodum affert, multaque onera vehit, prata & pascua irrigat; sed etiam numerosos pisces alit, nempe:

Salmones; quos olim eximiæ magnitudinis, circa Salfeldiam piscatores piscati sunt.

Coracinos:

Lucios: quales XVIII. ad XX. pond. ceperunt. Lucium vero XXV. pond.

Mei-

Meichichtæ non procul à Salfeldia captum eſſe, teſtantur veterum Scripta, imprimis *Sylveſter à Lieben in Manuſcripto ſuo*, cujus nomen *Salfeldographia*.

Mullos:

Gobiones:

Carpiones: quorum nonnulli capiuntur, qui ova & lactes ſimul gerunt:

Truttas:

Turdos, ſive *Gobiones fluviatiles*. Horum piſcium abundans copia in Sala occurrit, imprimis vero Salfeldiæ, quæ talis ac tanta eſt, ut in varia loca vehatur.

Cobites barbatas, vulgo Schmerle:

Cobites aculeatas, vulgo Stein-Beiß:

Thymallos:

Bdellas, apud Salfeldiam, fluvium ubique occupantes:

Fundulos:

Percas:

Rubellos, vel *Rubiculas*:

Merulas lacuſtres:

Alburnos:

Muſtelas ſive *Murenas*, vulgo Aalraupen/ quamvis rariſſime: quæ non

procul à Salfeldia, ſub petra quadam *Oberniziæ* MDCXXI fuêre deprehenſæ.

Anguillas: de quibus memorabile eſt, quod mihi piſcatores, ruſtici, metallici ac cives Salfeldenſes narrârunt, quod cum lutra in hoc flumine, inter pagum *Obernizam* & *Weiſchwitzam* coitum celebrent: quod, an veriſſimum, & quomodo fiat? hactenus obſervare non potui.

§. 6. Sala in Salfeldenſi regione, præ jenenſi aliisque, multo majori piſcium copia ſcatet, & piſces jam commemoratos, magno cum fœnore piſcatoribus præbet: quare, pace B. Lectoris, paululum extra limites vagari liceat. *Propter hanc piſcium, in Salfeldenſi regione abundantem copiam, illos duos piſces, quos celebris Salfeldia urbs, in inſigniis ſuis oſtendit, in inſignia poſitos eſſe, conjicio.* Quam opinionem confirmare videtur ſtatua lapidea, â majoribus in murum Templi Salfeldenſis poſita: quæ virum, pileum manu tenentem, altera vero manu piſcem, referebat. Poſtquam vero tot ſecula aëris tempeſtatumque injuriis expoſita ſteterat, jam ex

mu-

muro in cœmiterium decidit atque fracta eſt.

§. 7. Hanc ſtatuam lapideam, piſcatoris, piſcem cum depoſito pileo tenentis ac offerentis, imaginem repræſentâſſe, probabiliter conjicio (1.) quia piſcatoribus à multis ſeculis, à Senatu Salfeldenſi, in Sala flumine certi piſcandi fines poſiti ſunt: quorum primus eſt, ad pagum Tauſchwitz infra Caulsdorfium, ubi figura crucis petræ inciſa conſpicitur: alter autem finis, prope pagum Schwartza/ ubi ingens lapis in flumine erectus eſt. (2) quia ſingulis annis, (quod adhuc etiam fit) ſtato tempore, nempe die Lunæ poſt Dominicam Lætare, coram Senatu veniebant, & juramento (vulgo corporale dictum) fidelitatem & obedientiam promittebant. *Fidelitatem*, quod alios non juratos piſcatores, ad piſcandum admittere nolint, quodque piſces non aliò, nec carius vendere velint. *Obedientiam*, quod Senatui, quoties huic lubitum fuerit piſcari, omnes piſces Salfeldiæ in forum piſcatorium, auf die Fiſch-Bäncke/ venales proferre, & ſecundum illud pretium, quod à Senatu præſcriptum erat, vendere velint.

sint. Alii contra hanc ſtatuam, viri cujusdam, una manu pileum in Vogtlandiam, altera vero halecem in Thuringiam, projicientis effigiem eſſe, credunt. Sed cum fines in urbe non ſint, neque prope eam, halecis & pilei jactus nimis longus foret. Hæc hactenus ex antiquitate obiter.

§. 8. Præter piſcium abundantem copiam, fluvius hic æque ac Schwarza amnis, *Aurum* vehit, de quo ſuo loco agam. Accolarum ex hoc flumine commoda, cum tanta atque talia ſint, non levia etiam damna, quotannis hujus fluminis facilis exundatio, agris inferre ſolet: quæ inundationes tales fuêre, ut pontes, & domos huic flumini proximas everſerint, confer *Rivaudri Chron. Thuring.* & M. Adrian Beiers *Geograph. Jenenſis*, aliique libri. Prætereo quod ſæpiſſime homines incauti, in hanc aquam præcipitentur.

§. 9. Omitto reliqua, quæ de Sala commemorari poſſent, v. gr. *Quod Druſus Romanorum Dux, ad Salam occiſus ſit.* de quo conferatur *Strabo*, & *Conradus Celtes, de ſitu & moribus Germanorum*, qui hanc cladem ſequenti verſu complectitur:

Et Sala qui Drusi gestat praeclara trophaea.

Sic etiam consulto negligo reliquos versus, & allusiones variorum autorum: qualem apud *Winstrupium Lib. III. Epigr. p. 336.* legere mihi contigit, & sequens est:

Extra Jenam Sala: Intra Jenam Salus,
Sala Salam fluit extra Jenam nocte dieque:
Est intra Jenam nocte dieque Salus.
Sunt Jenae multi juvenes, qui nocte dieque
Potant, & dicunt, saepe bibendo, Salus.

cum ad Historiam Naturalem minime pertinere existimem, & in variis libris occurrant.

§. 10. SCHWARZA *amnis* non procul à Scheibe & vico Stein-Heide profluit, Arcem Schwarzeburgicam alluit, inter Salfeldiam & Rudolphopolin ad pagum Schwartza, Salam influit. Hic amnis non tam limpidam & perlucidam aquam vehit, quam Sala; sed multo nigriorem, quare Schwarza vel Schwartze/ quod Germanis nigrum est, appellatur.

§. 11. Commoda hujus amnis sunt, ut verset molendinas, pascuis & pratis largam aquam suppedite, pisces nutriat &c.

Præter hæc commoda, multum auri vehit, & Sala flumine multo copiosius, ita quidem, ut plurimi hominum, aurum illud, quod in Sala reperitur, ex Schwarza cum aquis in Salam delatum esse, putent. Cui opinioni, sententiam meam subscribere non possum, quia in Sala, supra Schwarzæ in Salam influxum, aurum inveni, quamvis multo parcius. Quid de auro hoc dicendum, in *Capite de Metallis* proferam.

§. 12. ORLA *rivus*, die Orle / prope Orlamundam in Salam labitur, paucos pisces alit, & parum ochræ vehit. RODA *amnis*, Rodam, urbem minorem per medium dividens, molas malleorum ferrariorum versat, demumque apud Rotenstein Salam influit. De his non habeo, ut multa dicam: quare eos prætereo.

§. 13. LEUTRA *rivus*, incolis die Leuter vel Leiter / ex duobus fontibus, nempe, ex *Fonte Mali Bonique ominis*, vulgo der Hunger-Born / & altero der Nasen-Born / in valle Mühl-Thal oritur. Hic amnis, ex hac valle profluens, molam papyrariam & reliquas molas versat, inque duo brachia diuiditur: quo-

rum *minus & rectum* versus Lotter-Born/ vulgo D. Luther-Born/ profluit, portamque minorem, vulgo das Pförtgen hinter dem Gelben Engel/ præterlabitur, & deinde Salæ fluvio commiſcetur: *ſiniſtrum ac majus* contra brachium, urbem Jenam, & in illa plateas, die Johannes-Leuter & Saal-Gaſſe/ tranſit, & in Suburbio vor dem Saal-Thor/ cum Salæ ramo ſiniſtro jungitur.

§. 14. Platea St. Johannis, quam hæc aqua primum influit, cum acclivior ſit cæteris plateis, ex ea facillimo negotio, aqua in omnes plateas & forum duci poteſt, ut ſtercora & ſordes glaciemque, per hyemem in plateis congelatam, inque fruſta cæſam, ſecum in Salam rapiat; aut, ſi incendia orta ſunt, ut extinguentibus largam aquæ copiam ſuppeditet.

§. 15. Exundatio hujus aquæ crebrior eſt, quia nubium rupturæ, à montibus factæ, ſæpius hunc rivum influunt, quarum aquæ, Leutram mirum in modum augent, conferatur Cap. I. §. 6. item M. Adrian Beiers/ *Geographus Jenenſis pag. m. 131. &c.* CIↃIↃCXIII. die XXIX. Maji, Aquæ INUNDATIONIS VINARIENSIS,

SIS, vulgo die Weymarische Sünd-Fluth / in nostram leutram fluxêre, non sine maximis Jenensium damnis, vide *Beierum* l. c, & alios historicos.

§. 16. Explicabo obiter puellarum, de hac aqua, vim occultam & superstitiosam. Puellæ, primo Festi Paschatis die, ante solis ortum, urceo aquam ex hoc rivo, & quidem contra fluxum, hauriunt, haustamque diligentissime servant: cui aquæ id tribuunt, quod per totum anni spatium, putredini atque corruptioni non obnoxia sit, faciem formosiorem reddat, & sponsi futuri imaginem puellis repræsentet, tanquam in speculo. Quamvis non concedam, quod hæc aqua mineralibus particulis ita imbuta sit, ut corruptionem totius anni spatio impediat. Is tamen non sum, qui neget, aquam hanc in primo veris tempore haustam (nonsolum Paschatis die ante solis ortum, quod puellæ putant) majori particularum mineralium copia imprægnatam esse, quam in æstate & autumo: quia glacies, aquæ ex subterraneis ductibus effluxum multum impedit, & nix, montes terramque tegens, minerales exhalationes non parum intercipit ac

sup-

ſupprimit: quibus fit, ut minerales vires, in aqua per hyemem copioſiores colligantur, quam in æſtate (quia in æſtate terræ pori, ejusque ductus aperti ſunt) ſic ſordes faciei melius abſtergat & aliquatenus putredini reſiſtat. Num vero ſponſorum faciem, hæc aqua in urceo referat aut exprimat? aliorum ſit judicium.

§. 17. GEMBDA rivus, prope pagum Wenigen-Jena/ in Salam labitur. Vis medica & mineralis, quæ in hoc rivo eſt, tanta deprehenditur, ut *omnes ſcabie laborantes*, ſi in hac aqua nudos ſe laverint, *virtute ſua medica tutiſſime* ſanet. Hujus etiam meminit ſæpius laudatus *M.* Adrian Beier *in Geographo Jenenſi, pag. 440.* Experimenta vero certiſſima, *Viri præclari* JO. GUILIELM. BAIERUS, *SS. Theolog. D.* & JO. JACOB. BAIERUS, *Phil. & Med. D, Profeſſores Altdorffini, ſupra laudati*, mihi commemorârunt. Hanc aquam, agri Jenenſis incolis, in curanda ſcabie, commendo, quæ etiam in vere multo efficacior eſt, quam in autumno, ex rationibus, de Leutræ viribus, dictis, quod quilibet ſcabioſus,

ſus, ſine ſumptibus & vitæ periculo experiri poterit. Præterea muſcum, longo tempore, topho obducit, de quo ſuo loco.

§. 18. FONS PRINCIPIS, vulgo **der Fürſten-Brunne**/ non procul à pago **Wöllnitz** ad collem **Hayn** eſt, & varia nomina habet, nempe: **der Peinicken-Born/ der Hayn-Born/ der Wöllnitzer-Born.** Animus non eſt, hæc varia nomina inquirendi, ſed, cum *à potiori ſemper fiat denominatio*, & Principis nomen uſitatiſſima appellatio ſit, eam retineo, rejectis reliquis.

§. 19. Cur vero hic fons Principis nomine ornatus ſit, id cauſa eſt, quia JO. FRIDERICUS, *Saxoniæ Elector*, in venatione apud hunc fontem commoratus eſt, quam ob rationem *Jo. Stigelius Lib. V. Poëmatum*, in hunc fontem hos verſus cecinit:

Fontis ad hujus aquam frigus captabat opacum
Saxoniæ Elector, Myſtaque Chriſte tuus.
Tu fons juſtitiæ vere fons vive ſalutis,
Saxoniæ ſalvos Chriſte tuere Duces.

& *idem Poëta* de hoc fonte & ejus regione, in eodem *Libro* canit:

Fons

Fons exiens amœno vallis angulo,
Umbras meo gratas miniſtro Principi,
Lymphæque garrientis opacum gelu.
Venator huc ſylvis reverſus arduis,
Cum vitat æſtum & auram captat mobilem.
At ille mi nomen relinquit inclytum
Hoſpes meus, Deum colit qui firmius,
Quàm fontis ulla urget Lymphas perenni-
tas.
Da Principi pacem Deus, da civibus,
Ut illo ad fontem prælucente ſit via
In ſempiternam unde exilit vitam liquor.

§. 20. Hic fons omnia injecta corpora, ligna, lapides, conchilia, plantas &c. topho ſuo ſenſim obducit, & denique poſt multa tempora in lapides mutat. Modum incruſtandi & tandem petrificandi, qui in hujus generis aquis obſervatur, ſat ſcite explicavit *Vir clariſſimus* JO. JACOBUS BAIERUS, *ſæpius laudatus, Fautor, & cum Altdorfii commonorarer Hoſpes, ſtudiorumque meorum curioſorum Promotor, multum colendus,* in *Oryctographia ſua Norica* p. 49. 50. & 51, ad quam curioſum Lectorem remitto.

§. 21.

§. 21. FONS LAUTER-BORN / vel Lotter-Born / vulgo D. Luther-Born / ante portam minorem, vulgo das Pförtgen hinter dem Gelben Engel / ſitus eſt, qui, nomina Lauter-Born / corrupte Lotter-Born / à pelluciditate atque puritate, Leuter-Born à Leutra præterlabente, habet. Minus recte vero D. Luther-Born appellari vult M. Adrian Beier loco citato; quod etiam verſus docent. Hic fons claram effundit aquam, dulcem atque ſalubrem, & olim à civibus magni æſtimabatur. Jam vero rariſſime purgatur, cum tamen fontis antiquitas, & aquæ ſalubritas, purgationem maxime mereantur. Verſus lapidi inſculpti, jam vero à longa ætate, quæ omnia corrodit, extincti, ſequentes ſunt:

Limpidus hic ſcatet & gelidis pellucidus undis,
Fons, ſua cui bonitas nomen habere dedit.
Purus enim tenuem, quâ nulla ſalubrior, undam
Alnorum viridi tegmine ſeptus, agit.
Vinitor hanc, Civisque frequens bibit urbis Jenæ,
Confectus morbis hanc ſitit æger aquam.

A. O. R. CIↃIↃLXXVIII.

quos

quos versus ab *Andr. Ellingero*, *Med. Doctore & Professore Jenensi*, compositos esse, M. Adrian Beier l.c. putat.

§. 22. FONS MALI BONIQUE OMINIS, vulgo der HUNGER-BORN/ in valle Mühl-Thal oritur, inque Leutram profluit. De hoc fonte conferatur *Summe Reverendi* JO. GUILIEMI BAIERI, *Theologi*, *Philosophi*, *Mathematici & Rerum Naturalium Inquisitoris, optime meriti, acutissimi, ac felicissimi*, *Fautoris plurimum devenerandi*. Dissertatio *de Fontibus annonæ difficultatem portendentibus*, vulgo Hunger-Brunnen/ *Altdorfi Noric. 1709. pag. 7. 8.* §. 4. Cum vero hæc Dissertatio non in omnium manibus sit, ejus verba huc transferam: *Ad Jenam Thuringiæ*, inquit, *vallis est versus occidentem solem, à frequentibus, quas continet, molis nomen ferens,* (das Mühl-Thal) *ceterum præruptis ab utroque latere montibus cincta. Hæc etsi nunquam aquis deficit, quæ molarum oppidique serviant usibus, (nam & rivum perennem & fontanas per canales aquas ministrat) tamen aliquando peculiares ex imis montibus aquarum venas ducit, quas*

sæpius contemplati sumus siccas, nunquam autem manantes observare licet, nisi cum vel caritas frugum imminet, vel insolitos nimbos subito dehiscens nubes effuderit, quod aliquoties in ea valle nostra memoria contigit. Meminit hujus rei quoque diligentissimus M. Adrianus Beierus *in Geogr. Jenens. Cap. XXIV. p. 391. sed præsagium caritatis non tam in fluxu, quam ariditate fontis ponit.* Der Hunger-Born (ait) im Mühl-Thal wird von denen gemeinen Leuten also genennet/ weil er unterschiedlich ausfleust/ bald starck bald schwach / und bedeutet bald ein fruchtbahres Jahr und wolfeile Zeit/ mit seinem starcken / bald aber ein Miß-Jahr und theure Zeit/ mit seinem schwachen Ausfluß/ oder gäntzlichen Abgang. *Quæ descriptio uti famæ popularis constantiam satis adstruit, ita facile nos inducit, ut credamus, confudisse auctorem fontes fatidicos cum fonticulo alio in eadem valle continue extante, quem istiusmodi mutationes subire novimus, pro anni temporum varietate, sed sine ullo, quod homines inde capiant, omine. Ipsi sane fontes famelicosi, nobis ab incolis rerum peri-*

tis

tis monſtrati, plane non fluunt, præterquam in caſibus illis, quos diximus. In hac docte atque concinne elaborata diſſertatione, plures alii, hujus generis, fontes, ex diverſis mundi regionibus recenſentur, earumque cauſæ inquiruntur.

§. 23. Prætereo alios NOVOS FONTES, qui aliquando aquam largiſſimam fundunt, & poſt aliquot dies, ſeptimanas aut menſes exareſcunt. Talis *novi fontis* mentionem facit ſupra laudatus JOH. GUILIELM. BAIERUS in Diſſertatione, *De Fontibus annonæ difficultatem portendentibus*, vulgo Hunger-Brunnen / ubi *Cap. II.* §. *4. pag. 13.* inquit. *Vidimus nos Anno 1698. prope* Jenam *Thuringiæ, fontem novum, poſt pluvias diuturnas è radicibus montis vitiferi magno impetu ſcaturientem, & quidem interjectis jam tum pluribus diebus ſerenis. Fluxit inde per duas circiter ſeptimanas, & effuſa aquarum, quas continebat, vi haud modica, rurſus exaruit.* Hujus generis fontes, plerumque hyemem nivoſam & ver pluvioſum ſequuntur, & propter nimiam humiditatem agrorum, annos humidos atque

steriles vulgo nasse und unfruchtbare Jahre indicant. Hoc clarissime explicat idem *Baierus* loco citato, cujus verba huc transferam: *Neque vero* (inquit) *etiam morari nos debet, quod forte aliquando sub initium veris aut æstatis non admodum humidæ, prorumpant & annonæ penuriam indicent hujusmodi fontes. Si enim saltem hyems ultra modum nivosa vel pluviosa præcesserit, facile jam tunc & sufficiens his fontibus unda colligi potuit, & segetes adeo corrumpi, ut incassum abeant veris & æstatis beneficia. Similis responsio dabitur, si quæras, cur nonnunquam post pluvias demum, inque media serenitate, prodeant isti sterilitatis nuncii; quæ res maxime suspensos tenere solet homines plebejos. Nempe sicut æstus solaris penes nos non tam vim suam exerit tempore solstitii, cum sol est altissimus diesque longissima, quam postea, cum tellus diuturna radiorum vibratione jam satis incaluit: ita fontes illi novi haud prius erumpunt, quam aquis sibi debitis non modo in terram effusis, sed & ex tot venulis intra unam cavernam congestis, ac denuo istas loci angustias eluctatis, quæ profecto non exi-*

exiguum temporis ſpatium depoſcunt. Hactenus Clariſſimus *Baierus.*

§. 24. De *Fontibus* Hunger-Brunnen/ aut *novis*, ſentiendum, quod naturales ſuas cauſas habeant: non vero miracula Dei ſingularia ſint, quod hactenus multi Rerum Naturalium ignari ſtatuere, & adhuc credunt. Superſtitioſum etiam eſt, dixiſſe, tales fontes, bella inteſtina, magnatum mortes, peſtem, aut aliud malum præſagire. Superſtitioſum exemplum & fraudis haud vacuum, narrat Albinus in der Meißniſchen Berg-Chron. pag. 79, de fonte quodam, ad oppidum Miſniæ Lommitzſch/ quod glandes, triticum & avenam protulerit, ſi fertilis annus futurus fuerit; ſi vero bella, ſanguinem & cineres. Quæ vero ſuperſtitio atque fraudes ceſſarunt, poſtquam HENRICUS *Imperator*, accolas ad Chriſtianam religionem duxerat. Et quamvis tale quid eveniat, tamen naturalis cauſa adeſſe poteſt: quale exemplum *Suſati*, in Gueſtphalia noſtra, videmus, ubi ſingulis annis, LACUS quidam in urbe, vulgo der KOLCK/ in ultima æſtate, vel primo autumno plane deficit, in hyeme nivoſa, aut vere pluvioſo

violo redit, & cum aqua *glandes*, *folia quercus, alni, fagi &c.* aliquando adfert. De hoc Lacu relatum habeo, quod cum *Fluvio* die Meune (qui 2 milliaria ferè ab urbe, per ſylvam fluit:) exareſcat, & redeat: ubi facile fieri poteſt, ut glandes & varia folia, ab arboribus dejecta, ſecum rapiat, inque urbem noſtram, per occultos ſubterraneos ductus, vehat.

§. 25. Mirabilis eſt FONS der Tieffe Brunne / qui inter Dornburgum & Camburgum in via, qua itur ad Numburgum, ad ſiniſtram, in conſpectum venit. Hic fons ex alto monte, quem Sala fluvius alluit, aquam fundit largiſſimam. Hunc fontem, cum Sala connexionem quandam habere conjicio, quia tam alte profundus eſt, ut ad Salam maxime, ſi non infra eum, abeat. Num vero aqua ex imo fundo (quem nonnulli profundiſſimos ſubterraneos ductus penitus intrare putant) in altum aſſurgat? an in ſuperiori montis parte ſcaturigo ſit, qui per occultos ductus huic fonti aquam largiatur? nondum obſervare potui.

§. 26. Anilis fabula de hujus fontis origine narratur, quæ ſequens eſt, nempe: Quod

Quod duo Fratres Nobiles, qui in hac regione degerunt, ingenti mercurii vivi copia ac pondere, tale profundum & amplum foramen fecerint, ex quo tandem hic fons ortus ſit. Sed cum Mercurius vivus multo carior, rarior atque pretioſior ſit, ut tanta copia ematur inque terram fundatur, & lapides minime perforet atque penetret, hæc traditio facile concidit. Crediderim potius, à pyrii pulveris diſploſione & vi (ſi tum temporis hic pulvis cognitus fuit?) has petras disruptas, aut indefeſſo hominum labore, malleorum cuneorumque vi & acie, perforatas eſſe, ut arci, quæ fotaſſis hic ſtetit, aquam largiatur. Tales fontes in altiſſimis magnatum arcibus reperiuntur, quos hic non recenſebo. Sed cum etiam in altiſſimis montibus, lacus & fontes obſerventur, qui tales ſunt, ut à nemine hominum; ſed à naturâ talia foramina facta eſſe, pronunciès, fontes naturales merito appellantur; non repugnabo illorum ſententiæ, quæ hunc fontem, naturalem ortum habere putat; ſed illam potius comprobo. Fontes enim naturales aquâ ſcatent, illi

vero, qui hominum labore facti sunt, in profunditate aquas habent.

§. 27. Nolo hic recensere, quot sint FONTES IN URBE JENA EJUSQUE SUBURBIO, ne nimis prolixior sim. Illud autem in genere de his dicam, quod horum fontium aquæ, aliquid calcis & gypsi secum vehant, quod, si aqua per noctem in vase steterit, aut in aheno coquatur, calx atque gypsum in fundum præcipitetur. Hæc de aquis nostris.

§. 28. Possent etiam ad agrum nostrum illi TRES FONTES SALUBRES, vulgo GESUND-BRUNNEN/ qui in Ducatu Vinariensi, prope pagum Rasten-Berg/ in præterito seculo detecti sunt. Sed cum de his peculiaris Tractatus in lucem prodierit, & à paucis frequententur, illos prætereo. Inscriptio autem hujus libelli hæc est: Die in einem Triangel nahe bey einander liegende Gesund-Brunnen bey Rasten-Berg/ im Fürstenthum Weimar. Weimar 1697. 4. ad quem tractatum curiosum lectorem remitto. Huc etiam obiter saltim refero LACUM CYGNEUM den SCHWANEN-SEE/ qui ad pagum Sümmern non pro-

procul à monte Eckardsbergo eſt, de quo lacu *Brun. Seidelius* cecinit: confer: *M. Steph. Ritteri Cosmographia Proſometrica lib. V. Potamographiæ pag. m. 1075.*

Progreſſi paucis ex illa paſſibus ora,
Qua jacet in pingui parva Somera ſolo,
Vidimus inde lacum, cui fecit nomina cygnus,
Is latas multo gurgite volvit aquas.
Hunc fulicæ longo complebant agmine furvæ,
Non Hyblam major copia verſat apum.
Nec tam denſato procedunt ordine, quando
Formicæ blandos depopulantur agros.
Injicimus aliquot lapides de margine lectos,
Semper apud ripas nam lapis eſſe ſolet.
Aufugit extemplo fulicarum territa turba,
Ac tanto per aquas inſonat alta ſono.
Non ſecus ac multæ currant ſuper æquora puppes,
Aut de præcipiti flumina rupe cadant.

Præter fulicas, copioſi piſces in hoc amplo lacu reperiuntur.

 §. 29.

§. 29. Prætereo conſulto alios, in vicinia agri noſtri, lacus, cum ad agrum noſtrum non pertineant; ſed propter curioſos Hiſtoriæ Naturalis Inquiſitores, ſaltim horum mentionem facio, nempe CRATERIS THURINGIÆ, de quo *Agricola de Natura eorum quæ effluunt ex terra Lib. III. Cap. 2.* ait: *Aliquæ contra in ſe injectum abſorbent: ut Crater in Thuringia Tundorfi, qui pagus ad octavum lapidem diſtat ab Erphurdo.* & idem Autor loco citato *Cap. 3. Alii modo intumeſcunt, modo reſident: ut Crater Thuringiæ, de quo ſupra dixi, cumque eo lacum, qui eſt ad radicem montis, & creſcere & decreſcere ajunt.* LACUS DENSTADIENSIS, qui prope Dånſtåt vel Tånſtåt eſt, de quo *Agricola de nat. eorum quæ effluunt ex terra Lib. IV. Cap. 22.* egit. LACUS SALSI, der ſaltzigen See / qui inter Srapelam & Seburgum eſt, de quo *conf. Agric. loc. cit. Lib. I.* & LACUS DULCIS, vulgo der ſüſſe See / huic proximi, de quo etiam *Agricola loc. citat.* Omitto amnes & torrentes, extra agrum noſtrum, Salam influentes, quos pag. 17. & 18. enumeravi.

CAPUT

CAPUT IV.

DE TERRIS MEDICIS ET MECHANICIS.

§. I.

QUamvis Cap. I. §. 3. *de terra ejusque varietate* dixerim, oportunum tamen fore exiſtimo, *terrarum Mechanicarum & Medicarum in ſpecie* meminiſſe. Cum vero harum non adeo magnus numerus, & varietates diverſæ, in agro noſtro reperiantur, ex Thuringia, in qua ager noſter eſt, paucas terras huc retuliſſe placebit: & quidem illas, quæ *Veteribus* cognitæ fuere, v. gr. *Agricolæ, Kentmanno, Albino* & *Encelio.* Quod quidem eam ob cauſam, non ſolum in hoc capite, ſed etiam in ſequentibus, facere conſtitui, quia hunc tractatum *Hiſtoriæ Naturalis Thuringiæ*, imprimis tamen *Rei Metallicæ Salfeldenſis*, (& forte *Schwartzburgenſis,*) *Hiſtoriæ Prodromum* eſſe volui.

§. 2. ARGILLA inter terras Mechanicas, primum locum ſibi vindicat, cujus aptiſſima definitio apud Excellentiſſimum

JO.

JO. JAC. BAIERUM, *in Oryktographia Cap. III. pag. 12.* legitur: Variæ *Argillæ* ſpecies ex agro noſtro eruuntur, imprimis vero colore diverſæ, v. gr.

Argilla alba, quæ paſſim in figulorum fodinis occurrit,

Argilla colore cinereo, ibidem,

Argilla cærulea paulo rarior,

Argilla rubra & *purpurea*,

Argilla flava, cum aliis varietatibus in foſſis figulorum conſpiciuntur, ubi Strata coloribus inter ſe diſtincta, jucundo ſpectaculo obſervantur, Has colorum varietates omnes, in fodina argillacea, in ſuburbio Jenenſi, ante portam St. Johannis, vidi, cum *Summe Reverendus DANZIUS, SS. Theol. Doctor & Profeſſor*; olimque *Orientalium Linguarum optimus interpres*, ædem in horto ſuo ſuburbano exſtrui curaret. Non minus aliquando in aliis foſſis, diverſi colores, tanquam ſtrata occurrunt.

§. 3. Optima ſpecies eſt, quæ *figulina* dicitur, & colore *cinereo*, *albo* & *rubro* tincta, inque variis agri noſtri locis, è terra eruitur. Formantur ex hâc argilla non-

nonſolum *ollæ*, diverſæ capacitatis, *patinæ*, variæ magnitudinis & *orbes &c.* ſed etiam *fornaces*, ad calefacienda conclavia, quæ fornaces Kachel-Ofen nominantur. Impurior vero argilla cum arena mixta, laterum coctorum materia eſt, ex qua in ſuburbio hinter dem Fürſten-Keller/ aliisque in locis, lateres & tegulæ coquuntur. Medicorum uſus, abſorbendi & exſiccandi, non tam frequens eſt.

§. 4. BOLUS RUBRA, in agro noſtro nondum reperta eſt, quantum ſcio. Interim tamen ex vicinia huc referam *Medullam Rochlicenſem rubram, mollem, ſaxorum, qua homines magno cum fructu, loco Boli armenæ, utuntur*, vid. *Kentm. Nomencl. fol.6. n.10.*

§. 5. RUBRICA FABRILIS ad pagum Rotenſteinium, in terra deprehenditur, & in ripa amnis Rodæ, &c. Non procul à mola iſta, in qua Smaldum paratur, vulgo die blaue Farben-Mühle/ quæ dimidiam horam ab urbe Salfeldia eſt, *Rubrica fabrilis fuſca* ex monte Rotenbergo eruitur, quæ ab incolis & accolis brauner Rötelſtein & braune Kreide appellatur; de qua alia occaſione fuſius. Porro

ro in Thuringia ad pagum Leubingam *Rubrica fabrilis pura & fluida* effoditur, referente *Kentmanno loc. cit.* Huc pertinet curiosa *Encelii* observatio, *de Re Metallica Lib. II. pag. 134.* in qua narrat, *quod ad torrentem Garmersdorfensem, Ochra in rubricam mutetur.* Rubricæ fabrili adjicio *terram lapidosam rubeam Rochlicensem, cum qua ipsa marga exscinditur. Kentman. Nomenclat. fol. 2. n. 30.* item in Vogtlandia *conf. Albini* Meißnische Berg-Chronica *pag. 176*, quæ partim *dura*, partim *fluida* existit. Pictoribus & fabris lignariis, in ducendis lineis usui est. Virtutes vero medicæ variæ sunt, quas omnes recensere, nimis diffusum atque prolixum foret: illud tamen brevi dicendum, quod hæmatiti multum conveniat.

§. 6. OCHRA, ad Jenam urbem invenitur, & quidem in *Geode*, & ad Salæ ripam: nonsolum ad Salam nostrum; sed etiam extra agrum nostrum, ad Albim in Misnia. De Ochræ, in rubricam immutatione, in præcedente §. dixi. Præter usum pictorium in pingendis illuminandisque tabulis, hæc terra paululum corrodit & simul exsiccat: quare ad tollendos pannos,

&

& luxuriantes carnium excrescentias, optime adhibetur.

§. 7. CRETA, quamvis apud nos non reperiatur: haud absurdum tamen fore existimo, obiter *Cretam nigram minimis pnigitidis atomis mixtam, gustu Salis & Calcanthi, quæ effosa est supra Salfeldiam Thuringiæ urbem*, qua utuntur in tingendis ædificiorum trabibus, *Valer. Cord. in Var. Observat. sylva fol. 220.* huc retulisse. Persuasus sum, quod hæc *Valerii Cordi Creta nigra*, sit *Encelii Pnigitis*, & vulgo Metallicorum vocabulo schwartze Kreide indicatur, de qua *Encelius de Re Metallica Lib. II. p. 116.* dicit: *Pnigitis in patria mea dulcissima, in torrente Garmersdorfensi, qui labitur per agros petens Salam, reperitur lapis niger, friabilis, unde pueri atramentum componunt, & ipse puer inde composui: is mihi videtur omnino esse pnigitis indurata calore, ingentis nonnunquam magnitudinis, ac levis proportione.* Huic adjicio *Cretam cæruleam, quæ effossa est in Thuringia prope oppidum Mogellam, qua fabri in pingendis parietibus utuntur*, Dorringische Kreide / *Kentmann*

mann fol. 7. n. 7. de his in hiſtoria ipſa fuſius.

§. 8. MEDULLA SAXORUM paſſim in rimis & fiſſuris petrarum, lapidumque majorum reperitur: quæ pultis inſtar *fluida* eſt, vel etiam *ſpiſſioris* conſiſtentiæ, ut aliquando fruſta juglandis magnitudine, petris exſcindi poſſint. Variat colore *albicante*, *cinereo*, *fuſco* & *rubro*: virtute leniter adſtringendi & abſorbendi gaudet.

§. 9. MARGA FISSILIS *viridis* & *punicea*, *ſubpinguis cum particulis micæ ſterilis*: quam non procul à porta minore, vulgo das Pförtgen hinter dem gelben Engel/ ad dextrum Leutræ brachium, prope Jaſpidem lapidem, ex montis radice erui; in quo ſtrata phœnicea, ſupra ſtratum viride obſervare licet. Cum hæc marga primum mihi ante oculos veniret, putavi, hanc eſſe *terram metallicam ferrariam*, vulgo Eiſen Mann / cum qua multum commune habet, & venæ auri index eſt.

CAPUT V.

DE LAPIDIBUS NULLA CERTA FIGURA GAUDENTIBUS, QUI ΑΜΟΡΦΟΙ APPELLANTUR.

§. 1.

ORdo & methodus jubent, ut in hoc capite, de *Lapidum* ἀμορφῶν varietatibus aliquid delibem, præsuppositis lapidum, cum in genere, tum in specie, definitionibus: quæ ab aliis autoribus traditæ sunt, quare hoc labore supersedeo.

§. 2. Primum se offert SAXUM ARENARIUM, quod variis in locis agri nostri reperi: de quo monendum, quod unum genus, si ex terra fodiatur, tam *molle* sit, ut leviori ictu & allisu in frusta dissiliat: si vero aëri exponatur, sensim atque sensim indurescat, firmioremque cohæsionem acquirat: quale saxi genus in *Sebergo* prope Gotham urbem inveni: alterum *genus valde durum* est & *firmissime cohæret*, cujus petræ passim in agro nostro occurrunt. Colores inter se discre-

pant, *luteus*, *albus*, *ruber*, *gryſeus* & *fuſcus*. Uſus omnibus notiſſimus eſt.

§. 3. Ex ſoluto ſaxo *Arena* fit, quæ à phyſicis in *foſſicam*, *fluviaticam* ſive *literalem* & *marinam* dividitur. Duas priores ſpecies, circa nos videmus. *Arena foſſica* ex montibus eruitur: huc etiam refero Speluncam arenariam, vulgo die Sand-Höhle/ die Sand-Grube in Sebergo, quæ crypta ampla eſt, variaque fulcra fornicata habet, ne concidat, quæ tamen, ad ingreſſum, ingens & vaſtima ſuperincumbens moles fregit, & comminuit; quæ ruina non ſine horrore conſpici poteſt. *Arena fluviatica* ſive *litoralis* in Sala, & ad ejus ripas copioſior eſt. Uſus arenæ multiplex deprehenditur, tam in purgandis & poliendis utenſilibus, tabulatis conclavium metallisque, quam in deſtilationibus chymicorum & pharmacopæorum, conficiendis clepſidris, literisque ſcriptis exſiccandis &c.

§. 4. Huic accedit SAXUM GLAREOSUM, quod nitet & ſplendet micæ ſterilis fere inſtar, vario colore conſpicuum, nempe: *rubro*, *ſubviridi*, *albo* & *cinereo*. Cujus fruſta ad ſpeluncam die

Teuf-

Teuffels-Höhle / & ad Hausbergum, aliisque in locis reperi.

§. 5. TOPHUS sive PORUS, quem *Agricola* inter lapides numeravit, huc etiam pertinet: qui ad fontem vulgo der Fürsten-Brunne copiosus est, & in ejus aqua generatur: quando nempe eæ particulæ, quas aqua vehit, præcipitantur, corporibusque injectis adhærent. Sœpius etiam in locis incultis, circa pagum Cospita, in montibus ad vallem das Rauhe-Thal / & in illo latiori monte bey dem Lufft-Schiffe / in der Zische &c. inveni. In Gembda amne etiam reperi, & Vinariæ in rivulo quodam, qui non procul â via, qua â Vinaria ad Erfurtum itur, ad sinistram viæ est. Non dicam quod circa Salfeldiam, Vinariam, Erfurtum & Gotham reperiatur tofus. Ad ornandas componendasque curiosorum cryptas, germ. das Grotten-Werck / colligitur: alii contra pyramides ex hoc tofo componunt.

§. 6. SAXUM CALCARIUM inter gypsum frequens est, quod in calcem uritur. Salfeldiæ etiam reperitur, me ipso & *Encelio* testibus, qui *Lib. III. de Re Metallica*

tallica dicit: *Lapis Calcarius in patria mea, ad Salam & aliis locis* auff den Kalck-Brüchen und Bergen. Usus est insignis in conglutinandis muris, & dealbandis parietibus: Medicus vero varius est, quem jam non recensebo.

§. 7. GYPSUM, ut plurimum *candidum* est, rarius vero *cinereum*: cujus ingens copia, venæquæ latæ & majores in agro Jenensi notabiles sunt, de quibus venis *Agricola de natura fossilium Lib. V. Cap. 7.* dicit: Gypsum *in Misenis ad Salam ferè è regione Jenæ oppidi Thuringorum, in quo loco montes abundant venis gypsi dilatatis.* Quæ gypsi abundantia causa est, cur *gypsum ustum*, calcis vices, in conglutinandis muris, obeat: quod etiam *Kentmannus* suo tempore in Thuringia observavit; qui in *Nomenclat. fol. 26.* offert *Gypsum ustum, quo Thuringi calcis vice utuntur*, Spar-Kalck. Hæc gypsi copia nonsolum in Jenensi agro est; sed in tota fere Thuringia, v. gr. circa *Gotham* in *Sebergo*, *Salfeldiæ* & *Northusæ* in montibus, qui toti ferè gypsei sunt: de qua ultima urbe *Agricola de Nat. fossil. Lib. V. Cap. 7.* refert, quod *ex cru-*

stis

ſtis Gypſi, (intelligit Saxum foſſile gypſeum) *cinerei coloris*, *murus Northuſæ in Thuringia extructus ſit*.

§. 8. Præter illud, quod loco calcis in uſum veniat, ex eo *plaſtræ* variorum colorum fiunt: quibus coloribus, quando gypſum miſcetur, maſſam hanc tingunt: plurimæ vero *plaſtræ albæ* ſunt, quales in arcibus Sereniſſimorum Saxoniæ Principum, Collegio Jenenſi, in auditorio publico Theologico & Medico, nuper extructis; Gothæ in cœnobio Auguſtinorum olim monachorum, jam Gymnaſio illuſtri: Lipſiæ &c. Formantur ex hoc gypſo combuſto *Statuæ*, diverſæ magnitudinis, *effigies hominum* aptiſſimæ, & *nummorum rariorum ectypa* accurata. Pollet virtute *exſiccandi*, *obſtruendi* & *conglutinandi*, quare *externe* in ſanguinis fluxu ſiſtendo applicatur: *interne* vero ſumptum, mortem adfert.

§. 9. ALABASTRUM, cujus fragmenta ad Salæ ripas inveni, candidum eſt, & aliquando rubris venis pictum. Non procul a Rudolphopoli *alabaſtrum* copioſe eruitur, cujus varietates ſunt:

Alabaſtrum album, purum,

Alabaſtrum corneum, purum,
Alabaſtrum album cum venis rubris,
Alabaſtrum corneum cum venis rubris.

Quæ ſpecies, ſi in fruſta plana ſecantur & poliuntur, perlucidæ fiunt. Quia hic lapis mollis eſt, facili labore *effigies ſanctorum Apoſtolorum*, aliorum *hominum, animaliumque*, à ſculptoribus ex eo ſculpuntur. Porro fiunt ex alabaſtro *varia utenſilia* & *vaſa minora*, ad pompam magis, quam uſum domeſticum, & *infantum ludicra.* Hujus lapidis pulvis, ingreditur *unguentum alabaſtrinum*, quod capitis dolores tollit. Curioſum de gypſo experimentum habet *Rob. Boÿle Hiſt. fluidit. Sect. XVIII.* & ex eo *Jo. Jacob. Baierus in Oryktographia Norica Cap. IV. p. 26.* ad quos Lectores remitto.

§. 10. MARMOR *nigrum, cum venis albis:* & *album, cum venis nigris*, in agro noſtro offendi, cujus fragmenta minora in Sala, paſſim inter ſilices occurrunt. *Eximiæ duritiei* vero & *nigricans, ad colorem cœruleum vergens cum venis albis*, non procul à Salfeldia, è monte eruitur; cujus magna vena ante paucos an-

annos detecta eſt. Sed de hoc, aliisque, in vicinia, marmoribus, in ipſo opere agam.

§. 11. Marmor ſequuntur SILICES, marmore duriores. Hujus diverſæ ſpecies, tam in Sala, Leutra, rivulisque minoribus, quam in agris, vineis & montibus reperiuntur. Differunt inter ſe Silices noſtri, *colore candido*, *nigro*, *flavo*, *fuſco*, *rubro* & *dilute rubente*, aliquando etiam ex variis *mixto*. Illi Silices, qui in fluviis reperiuntur, plerumque molliores ſunt, & non firmiſſime cohærent, quam alii, extra aquam poſiti. Sed verus ſilex, extra aquas, in agris, aut terra deprehenſus, marmore durior eſt, & chalybis ictu & alliſu, ex eo ignis elicitur; cujus ſpecies, quæ cornei coloris eſt, **Feuer-Stein** appellatur.

§. 12. Si Silices nullo ferro tractari poſſunt, quia duriſſimi ſunt, ut omnem ferri aciem & vim eludant: quare ad ſternendas plateas, requiruntur à fabris munerariis. Quamvis vero Silices ferri vim eludant, igni reſiſtere non poſſunt, cujus fortiſſima vi, molliores redduntur, ut in minora fruſtula diſſiliant; deinde piſtillis

ingentis molis, ligneis, in inferiore parte ferro crasso circumdatis, à mola in altum sublatis, ut lapsu graviore ruant, subjiciuntur, & in pulverem minutissimum contunduntur; quam molam, metallicorum vocabulo, das Puch-Werck appellare solent. Pulvis ille subtilissimus, cum cineribus clavellatis & cobalto in furno fusorio, in *fluorem cœruleum* funditur, ex quo deinde *Smaldum* paratur; quod Salfeldiæ, non procul ab urbe, in dem blauen Farben-Wercke / videre licet. Porro a Metallicis, ex silicibus præparantur fluores, vulgo die Flüsse / de quibus alio tempore. Medici silices *pulveribus dentifriciis* immiscent; Sic etiam ex hoc lapide extrahitur laudatissima *Tinctura nephritica Amelungii*, in nephritide & calculo, miseris magnum levamen præbens.

§. 13. JASPIS, inter pretiosos lapides ab omnibus numeratus, auro includitur, & sculpturas recipit. Hujus *Sanguinea species* copiosa in agro nostro est, variisque in locis reperitur, nempe: in ripis altioribus Leutræ amnis, & quidem brachii dextri, vor dem Pförtgen hinter dem gelben Engel /, non procul à ponte hu-

hujus portæ, versus Salam: *item* ad cryptam, vulgo die Teuffels-Höhle/ & *in petra* quadam, prope pagum Wöllnitz. In his locis, jaspidis venas, tanquam strata, inter alia saxa reperi: quæ tam latæ sunt, ut plurimum unius digiti, rarius vero duorum digitorum, latitudinem superent.

§. 14. Eodem colore rubro, qui in jaspide nostro conspicitur, adjacentes etiam & vicini lapides tincti sunt. In jaspide vero, radiis Solaribus, tempestatumque injuriis, exposito, color *sanguineus*, in *dilute rubentem*, *flavescentem*, & *lacteum* mutatur. Huic coloris mutationi, simillimum Experimentum, ignis chymici ope absolutum, *Becherus in physica subterranea Lib. I. Sect. III. Cap. IV.* tradit: qui jaspidis *colorem sanguineum*, in *lacteum* convertit.

§. 15. Qamvis jaspis noster sculpturas recipiat, annulisque includi possit: ignari *pro silice* utuntur, & ex eo ignem copiosissimum eliciunt; quod causa est, cur rother Feuerstein appellatur. Simile exemplum, de Misniæ urbis incolis, narrat *Encelus Lib. III. de Re Metallica*, quod

jaſpide ſpadiceo loco ſilicis, ad eliciendum ignem, uſi ſint, cum hâc exclamatione: *O ſancta ſimplicitas Germanorum.* Jaſpidis acuta latera, vitrum dividunt, quod de adamante novimus. Tale experimentum etiam, cum ſilicis durioris fruſtulis, acutis, facere poſſumus. Uſus in medicina obſervatur varius, tam *ad ſiſtendum ſanguinem*, commendante *Andr. Cæſalpino Lib. II. de metallicis Cap. 39.* & *os ventriculi corroborandum*, teſte *Agricola de Nat. foſſil. Lib. I. Cap. 12.* quam ad *abſorbendum*, & *partum difficilem, faciliorem reddendum*, ſi ad femora parturientis alligetur: quae virtus *aëtiti* à vulgo tribuitur, & *Magnetis Helmontius* adſcribit. Quid de hâc operandi vi ſtatuendum, & quomodo in parturientis corpus agat, partumque acceleret? in *Diſſertat.* mea *de ſuperfluis & noxiis quibusdam in chirurgia*, §. *VII. pag. 8.* dilucide explicavi. Laudant etiam magi *ſigillum ex jaſpide paratum*, *cui Leporis*, animalis fugaciſſimi, *effigies* inſculpta eſt, *in avertendis abigendisque diaboli inſultibus:* quod ſigillum à Salomone, Iſraelitarum Rege, inventum eſſe, aſſeverant. An vero Diabolus timidi leporis imaginem, &

ja-

jaſpidem fugiat? prudentiores facile capient.

§. 16. Inter lapides perlucidos, merito numero LAPIDEM SPECULAREM, ſive GLACIEM MARIÆ, Græcis σεληνίτην, & Germanis Frauen-Eiß/ Marien-Eiß/ Marien-Glaß. Hic lapis cum gypſo ejusdem fere naturæ eſt, ſi excipio, quod gypſo perlucidior & purior ſit: quod facili negotio probare poſſum, ſi lapidem noſtrum in Gypſum comburo: & quod natura in terra, ex Gypſo puriore, lapidem ſpecularem producat. Reperitur aliquando in agro noſtro, in venis Gypſeis, quamvis in fruſtis minoribus. Copioſior autem circa arcem Schwartzeburgicam, cujus fruſta aliquando quatuor digitorum latitudinem ſuperant, & vitro veneto pellucidiora ſunt. Aliquando etiam circa Numburgum urbem occurrit; *copioſus* vero *in Thuringia ad ſecundum lapidem à Northuſa, in Steigera valle: & in Miſena ad Salam*, teſte *Agricola de nat. foſſil. Lib. V. Cap. 9.* Impurus contra ſpecularis lapis eſt, qui prope vicum Pöſenek eruitur, *luteus* exiſtit, & *non admodum perlucidus eſt.*

§. 17.

§. 17. Ex lapide hoc, veteres *fenestrarum orbes* formarunt, ligno, *plumbo* & *chartâ* inclusere: quales fenestras in vicinia nostra, *Merseburgi, in templo vetusto* offendit *Agricola, confer* ejus *Bermannum Cap. 32.* & *de natura fossil. Lib. V. Cap. 8.* Tales fenestras in aliis etiam locis vidit *Kentmannus*, qui in *Nomenclat. fol. 32. N. 2. Selenitem pellucidum & fossilem, ex quo in Thuringia, Saxonia & vicina Marchia orbes fiunt, qui fenestris inseruntur,* nobis offert. Cum vero vitrum, speculari lapide multo vilius vendatur, tales fenestrarum orbes occurrunt rarissime. Curiosi tamen, in museis rarioribus & pretiosis, hoc lapide *papiliones*, & *plantas minores ac imperfectas*, nempe *muscos* & *picturas minores rarioresque*, includunt, atque tegunt; taceo, quod aliis usibus etiam conducat optime. Hic lapis à fœminis & puellis in pulverem teritur, & *loco talci*, faciei sordes abstergit, illamque nitidiorem reddit, *confer Agricol. loc. cit.* Idem *Agricola* lapidis specularis *ramenta, nucis avellanæ quantitate, contrita*, ex vino, ut bibantur à Dysentericis, tutissime suadet, vide *ejusd. Lib. V. de nat. fossil. cap. 8.* & in

Ber-

Bermanno Cap. 32. omitto reliquas vires, ab autoribus paſſim traditas.

§. 18. Præterea RUBINI & HYACINTHI *minores*, aliquando in Salæ fundo, inter aquas obſervantur, quamvis rariſſime: quos pretioſiſſimos lapides, & valde exiguos, ad Salæ ripam prope Salfeldiam reperi. De quibus inpoſterum. Prætereo FLUORES *rubros, ſubcinereos, candidos &c.* conſulto, quos aliæ occaſioni reſervo. Rariores ſunt in agro noſtro, frequentiores contra in regione Salfeldenſi.

CAPUT VI.

DE LAPIDIBUS FIGURATIS EX LUSU NATURÆ.

§. I.

ANtequam de lapidibus figuratis, tam *ex luſu naturæ*, quam *traſmutatione* vel *pertrificatione*, agam, monere volui, mihi non animum eſſe ſingulos lapides, figuris æneis exprimendi, cum apud *Carol. Nicol. Langium*, in *hiſtoria*

La-

Lapid. figurator. Helvetiæ: Eduar. Luidium in *ichnograph. Jo. Jacob. Scheuchzerum* in variis de hac materia libellis, *Jo. Jacob. Baierum* in *Oryktographia Norica, &c.* reperiantur nitidis & accuratioribus figuris expreſſi; ſed illos ſaltim lapides, quorum figuras nullus curioſorum hactenus expreſſit, proferam: illam quidem ob cauſam, ut inutilibus ſumptibus, cum editoris vel Bibliopolæ, tum ipſius emptoris curioſi, parcam: quia figuræ æneæ copioſiores, libros reddunt pretioſiores. Interim tamen *figuras*, noſtris lapidibus ſimilimas, ex *Clariſſimi Jo. Jacob. Baieri Oryktographia Norica*, quæ omnibus curioſis in manibus eſt, huc referam, commemorabo & ad illas lectorem remittam; cujus etiam *methodum*, naturæ coveniențiſſimam, in hoc libello ſequar. Porro retineo eandem, *Clariſſimi Baieri, Luſus Naturæ* explicationem optimam.

§. 2. Exordiar à LAPIDIBUS FIGURA MATHEMATICA CONSPICUIS, quarum differentiæ variæ, in agris, vineis, montibus, Sala fluvio, Leutra, aliisque rivulis occurrunt copioſiſſime, quales ſunt:

La-

Lapides figura quadrata præditi,
triangulares, angulis acutis & obtusis.
quinquangulares,
sexangulares,
figuram Rhomboideam exprimentes,
ovales plani,
pyramidales,
conici,
figuram cubicam referentes,
oblongi &c.

§. 3. Inter lapides *rotundos*, *convexos*, *globosos* & aliquando *ovi figuram æmulantes* numero AETITEM, vulgo Adler-Stein / Klapper-Stein; cui varia nomina, pro diversitate materiæ, quam continet, antiqui Fossilium ceterarumque Rerum Naturalium Inquisitores diligentissimi, *Dioscoridem* puta, *Plinium Agricolam*, &c. haud inepte imposuerunt. Simpliciter *Aëtites* dicitur, qui *lapillum* aut *arenam* continet: *Geodes*, qui *terram*; &*Enhydros*, qui *liquorem* inclusit. Præterea reperitur etiam *aëtites inanis*, in quo nihil observatur: in aliis contra *lapillus* est, *interiori lateri adhærens*.

§. 4.

§. 4. Neglectis nominum derivationibus, ad locum natalem progressum facio, qui ad montium radices, & ad Salæ ripas est. Occurrit enim apud nos *(1) Aëtites asper, durus, ferrugineus, lapillum,* callimum, *continens*, ad Salam. *(2) Aëtites cum lapillis, crystalli instar splendentibus, & interiori cortici adnatis*, in Salæ ripis: de quo *Agricola de Nat. fossil. Lib.V. cap.17. Miseno autem ad Salam nato, &c. quia plerumque adhærent, cum quatiuntur, sonum non edunt. Adhærescunt vero ad eum, quem gignunt montes ad Salam siti, parvi & candidi, ac crystalli instar splendentes (3) Geodes luteus figura ovali, Ochram continens*, ad Salæ ripas. De ochra in Geode, *Cap. IV. §.6. pag.46.* dixi. *(4) Enhydros minor, candidus, lævis & durus*, in Sala fluvio rarissime; qualem non procul à pago Schwarza in Sala reperi. His adjicio aliam aëtitis speciem, *Enorchis* dictam, quæ species, nomen à testiculo puerili accepit, & magnitudinem ovi columbini æquat, nempe ille lapis, qui inclusus est. Talem inveni in amne *Schwarza*, cujus nomen sit: *Enorchis dura, lævis.* Vulgaris vis, quæ aëtiti à chirurgis su-

ſuperſtitioſis mulierculis tribuitur, eſt, quod, ſi brachio alligetur, abortum præcaveat; ſi femori, partum faciliorem reddat: quam vim, a ligatione femoris, non vero aëtite, oriri, *in Diſſertat.* mea *de ſuperfluis & noxiis in chirurgia*, rationibus probavi. Huic aëtiti *Valeriola* tantam vim adſcribit, ut, ſi in femore poſt partum alligatus maneat ex oblivione, uterum ipſum extrahat: qualem hiſtoriam, de *Valentia*, Ponſoni Jonberti conjuge, narrat. Sed hanc Valentiam in partu difficili fuiſſe, ex alligatione aëtitis conjicio. Jam conſtat inter omnes medicos & obſtetrices, partum difficilem, ſæpiſſime uteri prolapſum cauſari: qui prolapſus ut plurimum motum vehementiorem embryonis, & virium proſtrationem, ſequitur, cui accedit, quod uterus, a motu fortiori infantis expandatur, & ligamenta uteri, cum extenſo utero, elongentur: quibus fit, ut ligamenta, ultra naturalem longitudinem extenſa, uterum multo demiſſius teneant: hunc uteri prolapſum adjuvare ſolet copioſa aqua in utero, & extra uterum, collecta. Ex his cauſis uteri, aut vaginæ uteri prolapſus fit, quam-

vis in femore nullus aëtites alligatus ſit, neque in tota urbe reperiatur.

§. 5. Non minus ſuperſtitioſa, quam abſurda eſt illa vis, aëtiti à Græcorum monachis tributa, quod furem & furti reos prodat: quod experimentum apud *Petr. Bellonium Obſerv. Lib. II. cap. 23.* & *Anſelm Boëtium de Boot Lib. II. de gem. & Lapid. cap. 198.* legitur. Alii putant, aëtitem divitias augere, & amorem conciliare poſſe. Medici vero, cum particulis terreſtribus gaudeat, easdem terræ ſigillatæ vires in morbis malignis habere dicunt. Plura de hoc lapide narrant, *Guil. Laurenbergius in hiſtorica deſcriptione aëtitis, ſive lapidis aquilæ*, & *Jo. Laurent. Bauſchius in ſched. de aëtite.*

§. 6. Pertinent ad mathematicas figuras CRYSTALLI, quia Sexangulares ſunt, quæ rariores inter Salæ arenas, aut in aëtite reperiuntur. Majores vero in fodinis cuprariis Salfeldenſibus, imprimis in dem St. Johannes-Stollen zur Ehre GOttes / & in regione Reichmansdorfenſi, non ita procul à pago Schmiedefeld in nova fodina, der St. Josephs-Stollen / ex qua fodina ipſe *Cryſtallos*

can-

candidas & pellucidas, & *luteas* ac *nigras*, *haud diaphanas* deprompſi. Virtutes cryſtalli omitto, apud autores medicos, & *Boëtio* l. c. legendas: qui *Boëtius* ex cryſtallis *oleum* & *ſal* parandi modum tradit *Lib. II. de gem. & lapid. Cap. 74.*

§. 7. BELEMNITES ad *conicas* refertur, qui in vineis noſtris & agris reperitur. Duas belemnitæ ſpecies in vineis ad viam, qua itur ad pagum Ammerbach deprehendi, & figuris & *Clariſſimi Jo. Jacob Baieri loc. cit. Tab. I. fig. 5. & 6.* exacte reſpondent. Nolo hic multa de Belemnite diſſerere, quia in agro noſtro rarius occurrunt, confer ſæpius commemorati *Baieri Oryktograph. Noric. pag. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39.* qui prolixior in hac materia eſt. Inter conicas figuras numero STALACTITEM ſive STALAGMITEM Germ. Tropff-Stein / in cryptis variis occurrentem, imprimis in illis, quæ Rodæ ſunt.

§. 8. A *conica* figura recedit CERAUNIA NIGRA, Germ. Donner-Stein / Donner-Keil / Straal-Stein / quia à tonitru in terram dejici creditur. Cujus varietates duas apud nos reperi, unam *cum foramine*, alteram *ſine*

foramine, quas *Illuſtris Georg. Wolfgang Wedelius*, in vineis repertas à ruſtico accepit, mihique oſtendit. Creditur, hunc lapidem in nubibus, ex particulis lapidoſis & metallicis, à ſolis radiis cum aquis in altum ſublatis, generari, & nubium motu perpetuo vehementiorique ita comprimi, & ſolis reliquarumque ſtellarum calore in ſolidiſſimum corpus indurari: quod duriſſimum & lapideum corpus tandem nubes rumpat, magnaque vi & ſtrepitu in terram decidat, & obſtacula proſternat. Cum vero certæ ac determinatæ figuræ in ceraunia obſerventur, quæ *malleo* & *cuneo* propriæ ſunt, hunc lapidem, non *luſu naturæ* in nubibus; ſed *arte factum* eſſe, conjicio. Illa enim *cerauniæ* ſpecies, quæ *mallei figuram refert*, perforata eſt, & foramine, in uno latere ampliori, in altero vero anguſtiori conſpicua; quale foramen in malleis ferreis eſt. Hæc mallei figura cum foramine, cauſa eſt, cur exiſtimem, lapidem hunc à veteribus ita formatum eſſe, ut mallei, aut alius inſtrumenti vices obeat. Nulla enim ratione explicari poterit, *quomodo nubes hanc mallei figuram, cum foramine penetran-*

trante efformet: & si aëris motum, nubiumque pressionem ab omni latere statuerimus, *cur non rotundus, aut teres lapis fiat, nullo foramine notatus?* aut *quæ sit perforationis causa,* & *quodnam instrumentum, quo perforetur?*

§. 9. Altera ceraunïæ nostræ species, *cuneum* refert *arte factum.* Verisimilior est sententia mea, quod hic lapis à veteribus ex durissimo lapide confectus sit, ut in *findendis lignis*, quando securi prius fissura facta est, adhiberi possit, aut *ad polienda metalla* conducat, quod de hæmatite novimus, aut ad *alios usus, nobis incognitos.* Objiciet quis, *plerumque* (quamvis non semper) *cerauniam in illis locis, aut non procul ab iis, quæ fulmine tacta sunt, reperiri:* Cui respondeo, quod *ab aliquando* ad *semper nulla valeat consequentia*; sed quod forte talis lapis à multis annis, aut ab inundationibus, aut ab aliis illatis ruinis &c. in terra absconditus jaceat, aut vomere ex agro erutus sit, & post illata à fulmine damna, quæ diligentius inquiruntur, reperiatur. Reperiuntur etiam ceraunïæ in agris, vineis & fluminibus nullo fulmine tactis.

 §. 10.

§. 10. Hæc de ceraunia habui, & *Lectori curioso* communicare volui, non, ut meam sententiam atque opinionem, illi obtrudam, tanquam certissimam, sed probabiliorem & rationi convenientiorem. Si quis vero certiorem, ratione physica, aut experimento quodam probatam tradiderit, illi minime invidebo; sed prolatam in publicum, tam cupide, quam amice suscipiam. Vulgus credit cerauniam fulminis tactum à domo, in qua est, avertere, &c.

§. 11. ASTERIÆ vel STELLARES aut ASTROITÆ sequuntur; quos in *lapide duro, polituram recipiente collectos*, vidi inter curiosa *Clarissimi TEICHEMEYERI, Physices experimentalis Professoris, in Jenensium Academia, Fautoris æstumatissimi.* Hi Astroitæ in agro nostro reperti sunt, quamvis rariores sint, quorum figuræ exacte respondent *fig. 12. & 13. Tab. I. Oryktogr. Noricæ Jo. Jacob. Baieri.* Nullum usum in mechanica & medicina præstant; sed à curiosis ad oculi delectationem colliguntur.

§. 12. Sequitur jam *altera lapidum ex naturæ lusu figuratorum classis*, in qua LA-

LAPIDES, QUI VEGETABILIA ET ANIMALIA, AUT EORUM PARTES REFERUNT, ad quos pertinet DENTRITES, *five lapis, arbores minores, muſcos &c referens:* quales *in lapide albo fiſſili*, ad radicem montis Hausbergi, verſus pagum Ziegenhayn reperi. Multo vero elegantiores ſunt, quos Salfeldiæ ad fodinam argentariam, das Hauß Sachſen / in Silice vidi. In Silicibus Salfeldenſibus, illud peculiare obſervavi, quod ſemper, in quo latere lapidis fiſſio etiam fiat, aut, ſi minorem lapillum decuſſerim, perfecta arbuſculi aut muſci figura conſpiciatur. Præterea in his ſilicibus *minores ſoles & ſtellulas* videre licet.

§. 13. LAPIS JUDAICUS in monte der Steiger à me repertus eſt, cujus figura *Boët. de Boot loc. cit. fig. 3.* haud abſimilis. *Langius Part. I. pag. 315. in materia medica* lapidis judaici mentionem facit, in Thuringia circa Neilſtädt & Lange-Saltza urbem reperti. Omitto reliquos lapides, variorum fructuum, PYRI, POMI, PRUNI &c. ſpeciem æmulantes, quos partim ad Salam & alios rivos, partim in agris & vineis, aut montibus de-

prehendere licet. Huc etiam refero CUPRI MINERAM VIRIDEM, BOTRYTEM, sive *uvas multas, racematim sibi adhærentes* referentem, quam mineram ex fodina der Haupt-Schlüssel/ prope pagum Königs/ in Ducatu Schwarzenburgico, deprompsi.

§. 14. Progredior ad illos LAPIDES, QUI HOMINUM ANIMALIUMQUE CORPORA REFERUNT: inter quos numero illum lapidem, cujus *Agricola Lib. V. de Natura Fossilium cap. 5.* meminit, qui Salfeldiæ, in vicinia nostra, repertus est, & FIGURAM PECTORIS CUJUSDAM HOMINIS REPRÆSENTAVIT, de quo loco citato Agricola: *At Salfeldiæ in Thuringiis, ex puteo viginti duas orgyas* (Lachter) *alto, effosus est Lapidi, qui solidi pectoris speciem præ se ferebat, longus sesquipedem: latus palmas tres: crassus anteriori parte, ubi costæ terminabantur, digitos sex: posteriori, ubi erant vertebræ mediæ perforatæ, tres; Sed spina vacua erat ab eo, quod medullam exprimeret: extrinsecus autem lapidi color insidebat, aut niger,*

aut

Tab: I.

Fig: 2.

Fig: 1.

Fig 3.
Tab: II.

aut ravus: intus lapidis arabici similis. Verum hunc natura singularem procreaverat.

§. 15. Porro LAPIS PEDEM HOMINIS AMPUTATUM REFERENS, cujus imaginem Fig. I. Tab. I. quodammodo exprimit, ubi monendum, *quod hic lapis naturalem hominis vivi magnitudinem adæquet, durus & luteo colore tinctus sit.* Hunc lapidem in planitie illa, quæ circa famosissimum diversorium, das Lufft-Schiff/ est, inveni.

§. 16. LAPIS OS ILEI ISCHEI & PUBIS REFERENS, quem Fig. 2. Tab. I. adumbrat, non procul à pago Glicerode/ inter alios lapides à me visus, & repertus, qui etiam naturalem fere magnitudinem æquabat.

§. 17. Separatim vero contemplandus est ille LAPIS, in quo *Num. 1.* TULIPA, *Num. 2. & 3.* AVES, *Num. 4.* HORRIDA VIRI BARBARI FACIES, Germ. ein Fratzen-Gesichte/ *Num. 5.* FOLIORUM RAMIFICATIO (Laub-Werck) *Num. 6.* INFANS DEXTRA MANU CAPUT FULCIENS, conspiciuntur; hujus lapidis faciem Figur. 3.

Tab. II. exprimit. Sed has figuras, conchilia diversæ magnitudinis, & lapilli in cryſtallos mutati, ita formarunt, ut non ſine curioſorum admiratione examinari poſſint; quem lapidem mihi humaniſſime communicavit *Excellentiſſimus HERMANNUS FRID. TEICHEMEYERUS, Phil. & Medic. Doctor, Phyſic. Experimental. Profeſſor ordinar. & Medicinæ extra ordinem, in Academia Jenenſi, Fautor æſtumatiſſimus*, ut in magnitudine naturali hujus lapidis faciem depingi curarem.

§. 18. LAPIS OS FRACTUM REFERENS, vulgo OSTEOCOLLA, qui propter figuram oſſis fracti, & virtutem fracta oſſa conglutinandi, à Germanis Bein-Bruch/ Bruch-Stein/ Bein-Stein appellatur. Reperitur ſæpius in agris noſtris ac vineis; virtutes hujus lapidis apud Medicos & Chirurgos leguntur, & apud *Anſelm. Boët. de Boot, in Gemmar. & Lapid. Hiſtor. Lib. II. cap. 234. & 235.* ubi mirabilia de hoc lapide narrantur: quæ ex *Matthiolo* & *Quercetano* deſumpta ſunt. Minime vero his autoribus credere poſſum, quod oſteocolla, ma-

ne

ne & veſperi ad ſesquidragmam in vino aſſumpta, multo minus una oſteocollæ drachma in vino rubro propinata, intra tres, quatuor aut quinque dies oſſium fracturas curet. Sed potius cum *Hildano*, hanc, tam cito conglutinandi vim, in dubium voco, qui in *Obſervat. Chirurgicar. Cent. III. Obſervat. 90.* hoc judicium de ea vi fert, cujus verba ſunt: Ego, & ſi" ipſum *(ſcil. Lapidem)* in fracturis oſſium" præſtantiſſimum eſſe, in controverſiam" vocare, minime contendam, attamen in-" tra tam paucos dies, ut ſcribunt Mathio-" lus, & Quercetanus, oſſa fracta, ſanare" poſſe, non facile mihi perſuadere poſſum." De hoc lapide denique monendum eſt, quod quidam curioſorum, illum inter oſſa pertrificata referre velint, atque numerent: quia ego vero talia indicia, in hoc lapide nondum obſervavi, merito inter lapides, ex naturæ luſu figuratos, pono.

§. 19. Ultimus hujus claſſis MYITES eſt, vel *Lapis, muris ſedentis, ſeque contrahentis, figuram repræſentans*, Germ. Mäuſe-Stein; quem lapidem, quamvis hactenus ipſe nondum viderim, tamen inter noſtros numerare volui, quia *Kent-*

man-

manno & *Albino* teſtibus, loc. cit. in Thuringia reperitur: quare curioſos ad quærendum invito. Omitto reliquas in lapidibus figuras, ex conchiliorum & lapillorum variorum congerie ita formatas atque compoſitas.

CAPUT VII.

DE LAPIDIBUS EX QUORUNDAM VEGETABILIUM ET ANIMALIUM MUTATIONE FIGURATIS.

§. 1.

HActenus de *lapidibus nulla certa figura gaudentibus*, & *ex naturæ luſu figuratis*, dixi. Sequitur jam ordine tertium genus *Lapidum*, *ex transmutatione vegetabilium animaliumque, figuratorum.*

§. 2. Antequam vero de his lapidibus ago, cui Sectæ me addixerim, cuique rationi meam ſententiam ſubſcripſerim, dicturus ſum. Conſtat, diverſas ſententias de his lapidibus in publicum prolatas eſſe,

esse, quarum *prior* ex *naturæ lusu hos ita formatos esse* statuit; *altera* vero *per Seminium quoddam occultum in terra generari ac propagari*, hoc lapidum genus, tradit; *ultima* denique *Diluvii Universalis* (cujus mentionem facit Sanctus ille Vir MOYSES, *Gen. VII.*) *monumenta existere* credit. Cum vero *primam sententiam* refutent exempla quotidie fere reperta & reperiunda, & *altera* minime rationi conveniat, nullaque causa, nullusque modus evidenter probari ac demonstrari possint, & *ultima* probabilior sit, multisque experimentis comprobata, eam optimam ac verissimam pronuncio. Nolo hic causas & modum mutationis animalium & vegetabilium in lapides explicare, quia alii autores sat prolixe de his egere; quorum facile princeps est JO. WOODWARDUS; quem sequuntur JO. JACOBUS SCHEUCHZERUS, JO. JAC. BAIERUS, DANIEL SIGISMUNDUS BUTTNERUS, & alii. Sententiam horum Virorum Curiosorum roborant *conchilia petrificata*, *pisces* in lapides mutati, in quibus *squamæ distinctæ* conspiciuntur, vel *semipetrificata*, ubi *sceleton* cum

cum *cauda* & *capite* evidentissime observantur, *cancri petrefacti*, in quibus *chelæ* adhuc rubent, *araneæ*, *&c.* Vegetabilia petrificata etiam ex fodinis Manebacensibus copiose eruuntur, in quibus *fibræ plantarum*, *figuræ* nitidæ, satis distinctè conspiciuntur, quales plantæ sunt: *Arundo vulgaris*, *polÿpodium*, *filix mas & fæmina*, *Equiseti diversæ species*, *&c.* Qui vero de hujus rationis veritate dubitat, legat jam laudatorum virorum libros, de hac materia conscriptos, hosque lapides paullo diligentius inspiciat, imprimis vero illa specimina, quæ semipetrificata sunt.

§. 3. Quamvis jam certum sit, quod multa animalia atque vegetabilia, in lapides conversa, Diluvii Universalis monumenta sint, tamen maxime probabile, & rationi consentaneum esse mihi videtur, etiam quædam animalia aut vegetabilia petrificata, in certis regionibus reperta, à particulari inundatione, in illa regione ante multos annos observata, aut à quodam terræ motu majori, derivare voluisse. Magnæ enim inundationes certas terras aut regiones diluendo evertunt, quarum tristissimum exemplum, de Frisia Orientali nostra

ſtrâ memoriâ novimus omnes. Non dicam de inundationibus aliorum terrarum, v. gr. Italiæ, &c. aut inſularum; neque recenſebo varias veterum hiſtorias.

§. 4. Lapidibus vere petrificatis, præmittam *illa corpora, quæ topho ſaltim incruſtata ſunt, & lapidis figuram externam referunt*, quamvis vegetabilium textura & fibræ non prorſus immutatæ ſint; ſed topho ſaltim tecta, longo tempore vero in lapides mutantur. Specimen tophaceæ incruſtationis eſt MUSCUS PETRIFICATUS, vulgo ſic dictus, qui in fonte Fürſten-Brunne / cujus memini in Cap. III. §. 18. 19. & 20. pag. 30. & 31. occurrit. Reperitur etiam aliquando in Gembda, quod loc. cit. §. 17. pag. 30. dixi: Sic etiam prope Vinariam, in rivulo quodam muſcum, gramina atque folia arborum topho obducta, vidi. Porro in fonte noſtro Fürſten-Brunne occurrunt

GRAMEN PETRIFICATUM,

ARBORUM RAMENTA VARIA PETRIFICATA,

FOLIA SALICIS PETRIFICATA.

FO-

FOLIA ALNI.

Sed FOLIUM FAGI PETRIFICATUM reperi in der Zische.

§. 5. *Vera* autem *Petrificata vegetabilia* ſunt, v. gr. LITHOXYLA, quorum non multa in agro noſtro vidi. Præter illud *Lithoxÿlum*, ſive *lignum petrificatum*, cujus *Mylius in muſeo ſuo* mentionem facit, quod ex ſala noſtra delatum ſit, à me ELATITES, ſive *lignum abiegnum petrificatum*, ex terra non procul à pago Rechmans-Dorff erutum, obſervabatur quamvis parvum fragmentum fuerit. DRYTES, vel *lignum quercinum in lapidem mutatum*, ante paucos annos in vicinia noſtra prope Leucopetram reperiebatur, in mola quadam. Hæc ſunt *Lithoxÿla* noſtra, quot hactenus mihi videre contigit. Ceterum de lignis in lapides mutatis, jam dudum peculiaris liber prodiit, cujus inſcriptio: *Franceſc. Stellutti Trattato del legno foſsile minerale nouvamente ſcoperto, vel quale brevemente ſi accenna la varia, & mutabil natura di detto legno &c. in Roma 1637. fol.*

§. 6. Progredior ad ANIMALIA PE-

PETRIFICATA. Horum præter conchilia nullum vidi, ſi excipio, quod in vicinia agri noſtri, prope *Tonnam* urbem, TOTUM fere UNICORNU SCELETON PETRIFICATUM ex arenoſa marga erutum ſit: de quo Spectatiſſimi ac graviſſimi Medicorum Gothanorum Ordinis Tractatus Germanicus ac Latinus prodiere, in quibus *Guilielmi Erneſti Tenzelii* ſententia, quod Elephantis Sceleton fuerit, ſolide refutatur. Huic Unicornu Foſſili non multum diſſimilia ſunt OSSA PETRIFICATA, quæ in præterito anno non ita procul ab Erfurtho, inter pagos Kinhauſen & Tieffenthal / ruſticus aratro ex agro eruit. Non poſſum certo hæc oſſa inter unicornu foſſilis fragmenta ponere, vel illis adnumerare, quia parva ſaltim fragmenta apud *Experientiſſimum JO. BERNHARD. ZIEGLERUM, Med. Doct. & Phyſicum Territorialem Erfurtenſem*, vidi. Interim tamen colore & ſapore parum aut nihil à vero unicornu diſcrepant.

§. 7. Tranſeo ad CONCHILIA PETRIFICATA, & qidem 1. ad UNIVALVIA: quorum ſpecies, quæ apud

F nos

nos occurrunt, ſunt: *Cornua Ammonis ſeu Nautilitæ*, *Buccinitæ*, *Cochlitæ* & *Echinitæ.* Nautilitarum, vulgo Cornuum Ammonis, in agro noſtro, primum ſpecimen eſt NAUTILITES *ſuperficie levi, lineis ſimplicibus, undoſis*, cujus nitida figura apud *Baierum* loc. cit. *Tab. VI. fig. 8.* conſpicitur: Hanc ſpeciem Jenæ, non procul à domo illa das Jäger-Hauß inveni, & Erfurti vor dem Schmeltzer-Thor / ac Gothæ in dem Schloß-Graben. Alterum ſpecimen eſt CORNU AMMONIS ſive NAUTILITES *levi ſuperficie & lineis flexuoſis, profundius inſculptis*: cujus lapidis unum exemplar, non procul à fonte Fürſten-Brunnen reperi, plura vero Erfurti bey der Cyriacks-Burg / und an der Gera vor dem Thore / & Gothæ in des Schloſſes Grimmenſtein Graben. Faciem horum lapidum in *Baieri Oryctograph: Norica Tab. VI. fig. 9.* quodammodo adumbrat, quamvis noſter lapis hanc figuram magnitudine ad ſextam fere partem ſuperet. Tertium vero ſpecimen eſt CORNU AMMONIS *verrucoſum*: cujus imaginem exprimit *Baieri* cit. *Tab. II. fig. 14.* quod an dem Steiger zu

Jeh-

Jehna; vor dem Brüller-Thore zu Erfurth / an der Cyriacks-Burg; zu Gotha in dem Schloß-Graben / bald in der Gegend der Vogel-Stangen.

§. 8. Sequuntur BUCCINITÆ. Hujus lapidis duas diversas species in regione fontis, des Fürsten-Brunnen / reperi. Naturalis hujus Buccini figura, (ante petrificationem puta) videre licet in MARTINI LISTERI *Histor. Conchilior. Lib. I. Sect. I. Num. 3.* cujus nomen est: *Buccinum admodum tenue, circiter quinque spirarum.* Secundæ speciei figuram etiam apud *Listerum* loc. cit. *Num. 20.* vide, cujus nomen: *Buccinum parvum ventricosius, ad modum dolioli, ore angusto.*

§. 9. Breviores vero & ampliores sunt COCHLITÆ. Variæ hujus generis species in agro nostro occurrunt, imprimis in fonte Fürsten-Brunnen / & ad ejus ripas. Nolo hic diversas species recensere, ne nimis prolixior sim.

§. 10. Rotundi vero sunt & helicibus carent ECHINITÆ, Germ. Knopff-Steine: quorum duas diversas species vidi. Primam in vinea ad viam, qua itur ad pagum Ziegenhayn / reperi, & regu-

laris eſt, cujus figuram accurate exprimit *Baieri fig. 33. Tab. III.* Altera vero, & omnium quotquot hactenus vidi, maxima eſt, quam apud *Illuſtrem. G. W. WEDELIUM* vidi.

§. 11. Reſtat *II. Conchiliorum petrificatorum Claſſis*, in qua agitur de BIVALVIBUS, qualia ſunt in noſtro agro: *Conchites, Mytilites, Muſculites, Pectunculites & Bucardites.*

CONCHITES maximus, margine lato, & ad alteram ejus partem ſinu amplo, ſtriis longitudinalibus & transverſalibus, in der Welmiſe repertus eſt; cujus faciem, ſi excipio quod paulo major ſit, *Figur. I. Tab. IV. Baieri* exprimit.

MYTILITES minores, vulgares fluviatiles, confer Tab. IV. fig. 5. & 6. loc. cit. circa Coſpitta pagum, & in monte prope Lobda vicum.

MUSCULITES vulgaris, in radicibus montium *Kirchbergi* & *Hausbergi*, verſus pagum Ziegenhayn &c. circa *Vinarium*, & circa Erfurtum, inprimis vero ad montem Peters-Berg/ Gothæ in Sebergi lapidibus quibusdam.

CU-

§. 12. Non minus etiam PECTUNCULITÆ & PECTINITÆ apud nos occurrunt, quorum ſpecies diverſæ magnitudinis inter rariora ſua ſervat, *Excellentiſſimus GEORG. CRHRIST. TITIUS, Med. Doct. Comes Palat. Cæſar. & Conſiliar. Schwarzeburgicus.* Has ſpecies & prope pagum Gleina / vulgo Kleine in agris collegi. Erfurti etiam occurrunt.

§. 13. Agmen denique claudunt BUCARDITES, à figura ſic dicti, veteribus & nonnullis HYSTERAPETRÆ & HYSTEROLITHI, quia muliebre pudendum exprimunt. Meus *Bucardites*, quem non ita procul à fonte notiſſimo Fürſten-Brunnen reperi, nihil aut parum à *figura 21. Tab. IV. Oryktographiæ Baierianæ* differt. Tantum de lapidibus ex transmutatione figuratis.

 CA-

CAPUT VIII.

DE SALIBUS.

§. 1.

DE Salibus jam acturus, moneo, me non omnia Salia, quæ ex combustis rebus variis, animalibus, vegetabilibus &c. produci possunt, ad hoc Salium Caput referre; Sed illa tantum, quæ ex aquis salsis, aluminosis, nitrosis &c. coquuntur, aut ex terris & lapidibus, cum lixivio extrahuntur, & calore denique inspissantur, qualia sunt: *Sal vulgare*, sive *commune*, Nitrum *Alumen* & *Vitriolum*.

§. 2. SALIS, quo utimur ad condiendum, Græcis ἅλς, German. Saltz / Küchen-Saltz / tria genera in orbe sunt: *Fossile*, *Marinum* & *Lacustre*. Quamvis in agro nostro Salis scaturigines deficiant, nullumque Sal fodiatur aut coquatur, defectum nostrum vicinorum Salibus, & parvo pretio, supplere possumus. Copiosum enim coquitur *Halæ Hermundur*, de quo peculiaris libellus prodiit, *Franckenhusæ*, & aliis in locis. Cum in agro

agro nostro nullus Sal sit, lubens ejus virtutes prætereo.

§. 3. A Sale non multum recedit NITRUM, quod copiosum in Thuringia coquitur, & in agro nostro reperitur in illis locis, in quibus ex animalium & vegetabilium regnis putrificatio fit. Sic etiam ex urina in fimetis, stabulis &c. Copiosè coquitur Nitrum Numburgi extra urbem, & Gothæ ac in aliis Thuringiæ locis, ubi ex terra cum lixivio elicitur. De hac Thuringiæ terra nitrosa *Kentmannus in Nomenclat. fol. 3. Num. 40.* glebam ostendit, cum his adjectis verbis: *Terra Nitrosa Thuringica, quæ in multis locis corrium terræ occupat. Unde vix ullibi plures officinæ nitrariæ, ut Mersburgi & Erfordiæ, item in villis* Salpetrisch Erde. Cujus varietas est *Terra Nitrosa sterilis, quam Thuringi* Schalck / *quasi nequam, nominant.* Confer Kentman. loc. cit. N. 41.

§. 4. Omitto coquendi parandique modum consulto, qui ab aliis Autoribus traditus est. Nitri vires variæ sunt, nempe ad fœcundandos agros, metallorum solutionem, fusionem & depuratio-

nem &c. Prætereo composita à pharmacopæis parata.

§. 5. *VETERUM APHRONITRUM*, in vicinia agri nostri *Leucopetræ* reperitur, *GUNTH. CHRIST. SCHELHAMERO* teste, *in Comment. de Nitro Cap. III. pag. 43.* qui inquit: *Est & Oppidum Germaniæ*, (vel potius urbs) *Serenissimi cujusdam Saxoniæ Ducis sede celeberrimum*, Leucopetra, Germ. Weissenfels / *ad Salam fluvium, alta sub rupe situm, ex qua ei arx principalis imminet. Heic in Domo Reverendi Ser. Principis Confessionarii cella est profundissima, quippe ex tribus infima, quæ simul altissimo fornice gaudet, tota in saxo excisa, è cujus summo per stirias excavatas, tandemque cadentes aqua continuè depluit, quæ ubi fundum attingit, in nitrum vertitur, durum, saxeum, ut malleo vix obtemperet; termini hujus cellæ, qui parietum sunt loco, eodem nitro incrustati sunt; prorsus ut vix rupis aliquid appareat. Hoc veterum esse aphronitrum nullum dubium est; nam ardet igni admotum stridetque.* Tantum hâc vice de Aphronitro.

§. 6. Sequitur ALUMEN, quod

non ita procul à Salfeldia, bey den Alaun- und Vitriol-Hütten / ex lapide nigro fissili elicitur, quibus spelunca aluminosa adjacet, ex qua lapides eruuntur. Reperi etiam in præterito anno in hac spelunca *alumen nativum*. Porro in Vogtlandia ad urbem Plauen / ex terra coquitur. Aluminis, tam Salfeldensis, quam Blauensis *Agricola de Nat. Fossil. Lib. III. Cap. 12.* & *Lib. X. Cap. 18.* meminit. De Alumine fusius agam aliâ occasione. Tinctores alumine utuntur in tingendis lanis & pannis, ut facilius colores recipiant, & diutius servent: sic etiam usum habet in tingendis corris &c. Omitto virtutes medicas, apud Medicos quærendas.

§. 7. Non multum ab ALUMINE distat VITRIOLUM, quod in eodem fere loco ex lapidibus cum lixivio elicitur. Inter Reichmanns-Dorff & fornacem vitrariam, Glaß-Hütte / etiam vitriolum coquitur, quod multo fortius ac citius corrodit, quam prius, ita quidem, ut ad tingendum sericum minime conducat, sed illud potius corrodat. Plura de Vitriolo suo tempore.

CAPUT IX.

DE METALLIS ET MINERALIBUS.

§. I.

REstat ultimum libelli Caput. Antequam vero ad Metalla progrediar, me excusabo, cur promissa mea non servaverim? promiseram enim in relationibus præteriti anni, quod Oryktographiæ Jenensi accuratam Rei Metallicæ Salfeldensis Historiam adjungere velim. Cum vero (1) inter elaborandum metallorum opus in magnam molem accresceret; & quidem tantam, ut haud commode à Studiosis Jenensibus per campos & montes portari posset, (2) quædam de ortu & progressu hujus historiæ mihi deficerent, (3) paucos in Re Metallica curiosos esse, animadverterem (4) hanc Historiam ad Jenensem agrum minime pertinere arbitrarer, & (5) ut eandem historiam, in metallicorum, reique metallicæ peritorum usum, sermone Germanico conscribam, quidam me rogarent, causa fuit, cur alii

occasioni, & quidem commodiori (si Deus vires, sanitatem, atque tempus concesserit;) reservo. Interim tamen extra agrum nostrum aliquando vagabor, quod sæpius consulto feci, fodinarumque Salfeldensium mentionem faciam.

§. 2. AURUM, Metallorum optimum & pretiosissimum, in *Sala* flumine & *Schwarza* amne *reperitur*: *Reichmansdorffii* vero, qui pagus ultra milliare à Salfeldia distat, *ex monte eruitur*, & ex contusis lapillis coquitur.

§. 3. *Aurum*, quod in *Sala* reperitur, *statim suum est*, vulgo gediegen Gold. Hoc aurum ex Schwarza cum fluente aqua in Salam delatum esse, multi credunt, quod *Cap. III.* §. *11. pag. 26.* monui. Nam testibus *Sylvestr. à Lieben* in Manuscripto suo, *JO. GEORGIO KEYSERO*, *Med. Doct. Physico Salfeldensi*, *&* *Practico L. annorum*, *Amico meo optimo*, ac *me ipso*, Salfeldiæ in Sala, supra Schwarzæ in Salam influxum, aurum reperitur.

§. 4. Curiosa est *Sylvestri à Lieben* de auro in Sala historia, quam ex ejus Manuscripto huc transferam ubi *Lib. I. Cap. VIII.* Aurifabri Veneti, Salfeldiæ in Sala

flu-

flumine aurum colligentis, meminit, seque à Sene fide digniſſimo hanc hiſtoriam accepiſſe teſtatur, nempe narrat: *Venetum Aurifabrum, ex arenis & aliis nonnullis Sala lapillis collectis, probeque contuſis, nemine hoc ſuſpicante, ingentem auri maſſam conflaſſe. Aurifex cum longinquior forte ipſi ex improviſo ſubeunda eſſet peregrinatio, aurum iſtud, tanquam chaos quoddam, & à ceteris metallis, admixtisque ſordibus nondum ſeparatum, hoſpiti ſuo per ſemeſtre cuſtodiendum tradidit. Cum vero ultra promiſſum emaneret, hoſpes aurum depoſitum & ſuæ fidei commiſſum, ad conficiendarum campanarum uſum (ac ſi æs ſit caldarium) gratis confert ac deſtinat, quæ mirum in modum ſonantes evaſerunt. Reverſo demum Veneto aurumque repoſcente depoſitum, lis orta eſt, quæ tamen, ubi cognovit Venetus, ad pios uſus eſſe collatum aurum illud, facile iterum diſrempta lis fuit. Quod, ſi ita eſt, (ut revera eſt) quis non noſtrum fluvium auriferum pronuntiet?* Hactenus Sylveſter à Lieben. Aurum etiam nativum, purum *Chriſtoph. Eucelius, Salfeldenſis*, in Sala in piſcium capitibus reperit, confer ejus *Lib. I. de Re Metallica pag.* mihi 14. quod

etiam

etiam in *Schwarza* & *Albi* vidit: & *loc. cit.* Palacam Hispanicam German. gediegen Gold in *Schwarza* & *Sala* offendit. Omitto quod supra laudatus *Keyserus* Salfeldiæ in *Sala* aurum observaverit, & ego etiam ibidem, inter arenas aurum viderim.

§. 5. Infra Schwarzæ in Salam influxum, non ita procul à Schöps & Mauen (si bene memini) defunctaStruvii Conjux aurum lavari curavit. Non minus etiam in aliis Salæ locis lavari potest. Ante aliquot annos, JO. JAC. BAIERO teste, Jenæ aurifabri mulier anseres in foro emit, in quorum ventriculis auri nativi grana plurima reperta sunt: postea hæc mulier plures anseres spe lucri emebat, in quibus nihil auri reperiebatur. De auri in Sala origine infra agam. Aurum, quod in Sala lavatum est, in curiosorum virorum museis offenditur.

§. 6. Aurum in Schwarza amne circa arcem Schwarzeburgicam copiosius occurrit, & aliquando ad pagum Schwarza / ubi Salam influit, lavatur. Hoc aurum ad Rudolphopolin portatur venale, & Principi Serenissimo venditur. Ab au-

lico

lico quodam relatum habeo, quod in Domo Schwarzeburgica catena aurea, longa, ex Schwarzæ noſtri auro confecta, ſervetur. Narravit etiam quidam Metallicus Schwarzeburgicus, Beatiſſimum Principem novendecim drachmas auri, in Schwarza collecti, in uno die accepiſſe.

§. 7. Supereſt adhuc, ut explicem, *unde in his quis aurum?* Quod ad Salam attinet, opinor *(1) Aurum, in illo longo ſpatio, à monte Pinifero*, vulgo Fichtel-Berg/ *ad Albim usque, per montes, agros, valles & ipſam Salam, ſuas occultas nobisque ignotas venas ſparſiſſe.* Hinc facile fieri poteſt, ut perpetuus aquarum fluxus, ſenſim atque ſenſim ex auri venis, Salæ fundum tranſientibus & quaſi dividentibus, (vulgo ſtreichende Gänge/) minutiſſima ramenta & grana abripiat & eluat. *(2) Ceteros rivos, torrentes & fontes, aut agrorum inundationes aurum, quod in ſuperiori terræ parte eſt*, metallicis welches zu Tage ausgehet/ *cum aquis ſuis in Salam deferre.* Nonſolum vero aquæ aurum in Salam deferunt, ſed etiam pyritem, auro prægnantem; quale pyritis genus in Sala & Schwartza reperi, de

quo

quo etiam in §. 4. in historia aurifabri veneti dixi. *(3) Schwartzam amnem aliquid auri, quamvis non omne, in Salam deportare.*

§. 8. Has conjecturas, de auri in fluviis ortu approbat *Agricola* Lib. V. *de ortu & causis subterran: Cap. 13*, qui ait: *Sed hic quoque dicendum est, de metallorum ortus loco, qui propriæ terræ tributus est. Etenim in ejus venis & fibris gigni certum est; attamen, quia etiam in arenis fluminum reperitur aurum, Albertus ibi fieri putat, quem quidam secuti cursus fluviorum ejus metalli fertilitate distinxerunt. Sed aurum ibidem non gignitur; verum id aut ipsæ amnium & rivorum fluxiones & impetus à montibus abripiunt: aut fontes ex fibris & venis montium effundunt in rivos & amnes.* Et paulo inferius in eodem capite pergit: *Itaque aurum à venis & fibris abreptum considit in arenis, in eis non gignitur. Arenæ enim fibris carent, in quibus humor, ex quo fit aurum, contineri possit. At sub arenis, si fuerint fibræ, in eis aurum gigni potest, ut etiam sub paludibus. Aqua enim com-*

pri-

primens terram, metallorum ortum non impedit.

§. 9. Duæ priores de Salæ auro conjecturæ, in § 7 jamjam propoſitæ, in *Schwarza* noſtra etiam locum inveniunt, quibus hoc accedit, *quod ſemimilliare ferè à pago* Reichmannsdorff *mola metallica*, das Gold-Puchwerck/ *ſit, quæ auri mineras contundit*, & in eadem regione *rivulus aut torrens quidam, ex quo lavando & ſeparando auri grana colligantur*, vulgo das Seiffen-Werck/ *quæ aqua deinde Schwarzam influit.* Quare facile fieri poſſe autumo, ut hæc aqua aliquid auri ſecum rapiat, inque Schwarzam vehat, & ibi deponat. Tantum de auro Salæ & Schwarzæ. Obiter ſaltim hic ex Territorio Sereniſſimi Saxoniæ Ducis ERNESTI FRIDERICI proferam inſcriptionem aurei nummi, ex lavato auro facti, in cujus latere priori Sereniſſimi Principis imago cum hac circumſcriptione conſpicitur: ERNESTUS FRIDERICUS DUX SAXON. I. C. M. A. ET W. in altero vero latere: ZU SCHWARZENBRUN AUS DER GOLDWÄSCHE.

Der

Der
Schwarzenbrun
gibt Gold,
dergleichen bricht
Schalkau,
Das Saltz ſchenckt
Lindenau,
GOtt iſt dem
Lande hold.
Hildburghauſen 1716.

§. 10. Pergo jam ad AURUM FOSSILE, de quo tamen hic obiter quædam ſaltim dicam, quia in alio libro fuſior ero. Eruitur hoc aurum in vicinia noſtra, in Ducatu Salfeldenſi ad pagum Reichmanns-Dorff / ex monte, ubi pyritis ſpeciei inſidet, & aliquando cum minera martis friabili, metallicis Eiſen-Mann / effoditur. Quamvis hic mons noſtris temporibus tantam auri copiam Sereniſſimo Principi, non largitus ſit, quantam ante C. & CC. annos dedit, tamen ſperandum, venam auro fœcundam imminere, metallicis daß der Gang ſich bald veredlen / und eine reiche Ausbeute

geben werde. Interim tamen ex hoc monte tantum auri depromptum est, ut *Serenissimus Princeps, JOANNES ERNESTUS*, multos ducatos ex hoc auro confici curaret, cujus ectypum alio tempore communicabo. Ingentem auri copiam ante CC. annos ex hoc monte erutam esse, ex veterum Manuscriptis exploratum habeo. Sed plura suo loco. In Vogtlandia ad Kutten-Heida etiam aurum fossum est, teste *Albino* in der Meißnischen Berg-Chronica pag. 128.

§. 11. Ex auro Ducatos nummosque alios, annulos, pocula, coronas regum & Sceptra fieri, aurumque in subtilia fila extendi, & vestium nodos his filis involvi, fimbriisque inservire, notum est. Ingens etiam auri massa, quotannis in Europa in lamellas admodum tenues, Gold-Blättlein malleatur: quibus lamellis templa, Principum arces, & varia ad ornamentum parata, mortuorum coronæ, epitaphia, statuæ, libri &c. obducunt. Prætereo vires medicas, medicis cognitas. Num vero aurum lepram præcaveat? quod *Osiander* putavit, qui hunc in finem semper auream catenam collo gestavit, nondum exploratum habeo.

§. 12.

§. 12. ARGENTUM, in agro noſtro hactenus reperire non potui: Salfeldiæ in vicinia noſtra copioſum eruitur, cujus fodinæ ſunt: Das Haus Sachſen/ Maria Eliſabeth/ die Silber-Kammer ꝛc. ex hac ultima multum argenti erutum eſt, ex quo *Sereniſſimus Princeps* monetam confici curavit, in cujus uno latere *Sereniſſimi Principis imago* cum hac inſcriptione. D. G. JOHANNES ERNESTUS VIII. DUX SAXONIÆ I. C. M. A. ET W. in altero vero latere: MON. NOV. EX FODINIS SALFELDIENSIBUS CAMERA ARGENTI DICTIS 1692. De argento alibi plura.

§. 13. CUPRUM haud copioſe in agro noſtro occurrit, tam ad Salam, quam in vineis, agris & vallibus, quod in fragmentis ſaltim reperitur. Multum cupri vero in profunda terra agri noſtri latere probabile eſt; quia venæ parvæ aliquando in ſummo agro noſtro obſervantur, quas venas metallici Streichende Gánge / welche zu Tage ausgehen/ oder am Tage ſind/ appellant. Ante paucos annos, non ita procul à pago Zwetzen / ruſticus aratro cupri mineram ex agro eruit. In fodinis Salfeldenſibus multum cupri eſt, item in fodinis Schwarzeburgicis, quarum pluri mæ circa pagum Kónitz ſunt. Sed omitto has fodinas, ne nimis prolixior ſim: nec recenſebo varietates minerarum, & cupri uſum, ac in medicina vires.

§. 14. FERRUM ſequitur, cujus minera paſſim in agro noſtro, imprimis in Leutra, & Roda reperitur. Cum vero in nullo agri noſtri loco fodiatur, illud prætereo, id ſaltim monebo quod prope Rodam malleus ferrarius ſit. Ferri mineræ ſunt RUBRICA FABRILIS, de qua *Cap. IV. §. 5. pag. 45.* & OCHRA, de qua *loc. cit. §. 6. pag. 46.* dixi. Ferri minera dives in Ducatu Salfeldenſi copioſe eruitur, ubi in Sylva, non procul à pago Reichmanns-Dorff & Hohen Eiche / aliisque in locis, effoditur. In illis fodinis, quæ inter Reichmanns-Dorff und Hohen Eiche ſunt, martis minera reperitur, admodum plana & à natura quaſi polita, ita, ut faciem noſtram, tanquam in ſpeculo diſtincte repræſentet.

§. 15. Præter hæc metalla etiam in Ducatu Salfeldenſi PLUMBUM reperitur, de quo ſuo loco. Cetera mineralia, quæ in eodem Ducatu fodiuntur ſunt: COBALTUM, ANTIMONIUM, VIRIDE NATIVUM, COERULEUM NATIVUM, CHRYSOCOLLA, GALENA &c. Huc etiam referam LITHATRACES, quamvis ad hoc caput minime pertineant, quæ prope Gräfenthal fodiuntur. De his omnibus in opere ipſo agam, & labori huic impono

FINEM.

JO-

JO. HENR. SCHÜTTEI, M.D.

AD

VIRUM

ILLUSTREM MAGNIFICUM EXCELLENTISSIMUM atque EXPERIENTISSIMUM

GEORG. WOLFFG. WEDELIUM,

HÆREDITARIUM in Schwartza / Medicinæ Doctorem, Comitem Palatinum Cæsareum, Sacræ Cæsareæ & Cathol. Majest. ac Serenissimorum Saxoniæ Ducum Consiliarium, Vinar. Aulicum & Archiatrum, Praxeos & Chemiæ Professorem Publicum Ordinarium,

Totius Academiæ Jenensis SENIOREM.

DE

VINO JENENSI

EPISTOLA.

VIRO
Illustri, Magnifico, Excellentissimo
ac Experientissimo
GEORGIO WOLFFGANGO
WEDELIO,
Hæreditario in Schwartza/
Medic. Doctori &c.
Vitam & Felicitatem
optat
JO. HENRICUS SCHÜTTEUS.

Ulcissima sanè Virorum Doctissimorum, Præceptorum fidorum, Academiarum, Studiorum laborumque actorum, memoria est. Sæpius TUI, *Venerabile Caput*, TUORUMQUE in me meritorum, studiorum & cura-

rarum recordor, pro quibus TIBI, ut mereris, gratias ago habeoque. Redeunt quoque in memoriam Agri Jenensis Amœnitas, Herbarum optimarum copia, Fossilium haud exiguus numerus & Vini jucunda ubertas: de qua vini ubertate, imprimis eâ, quæ ante nostra tempora fuit, in præsenti epistola dicam.

Præter Glastum in Thuringia nostra Vitis diligentissimè culta est, quod ex veterum cognovi scriptis. Nolo hic de vitis culturâ atque naturâ, vino ejusque varietatibus, usu & noxa agere, cum THEOPHRASTUM ERERIUM, PLINIUM, CASSIANUM BASSUM, JO. BOD. à STAPEL, GUIL. GRATALORUM, PAMPHIL. HERILACUM, TOB. WHITAKERUM, PHIL. JAC. SACHS à LEWEN-

WENHEIM, aliosque de hâc materia ſcripſiſſe cognoverim, ne acta agam, & dicta dixiſſe videar: nec Vinum Jenenſe à nocentis calcis ſuſpicione vindicabo, cum id ab Excellentiſſimo ac Experientiſſimo Jo. HADRIANO SLEVOGTIO, Anat. Chirurg. & Botanices in Academia Jenenſi Profeſſore, Fautore omni officiorum genere colendo, in *Proluſione*, ad inauguralem Diſſertationem *De Calamo Aromatico* factum eſſe ſciam; Sed de Vitis in Agro Jenenſi crebriori copia & vini ubertate, quantum ex veterum literis ſcio, dicam.

Quod totus ferè Jenenſium Ager temporibus priſcis, Vitifer fuerit GREGORIUS GROITSCHIUS in libello, Salæ fluvii deſcriptionem continente, teſtatur, qui anno

CIↃ IↃ LXXXIV. hunc librum in publicum miſit, in quo ait: *Totus tractus à Cala usque ad Merſeburgum fere vitifer eſt, ac nobilia vina profert, quæ à fluminis nomine Salica appellantur. Interea tamen præcipuæ laudis eſſe Genenſia cenſentur.* Et paullo inferius: *Civitas Gena ab omnibus partibus vitiferis montibus eſt circumdata, ut non abſurdè Bachi ſedem dixeris.* Quod plures quoque vineæ circa Rudolphopolin, Calam & Erfurtum fuerint, agrorum montiumque indicant facies, quod haud ita procul à pagis **Tieffenthal / Widdern / Kinhauſen ꝛc.** in agris & montibus videre licet, ubi vineæ in agros mutatæ ſunt.

Præ harum urbium regionibus, nulla tot vites habuit, atque

tanta vini ubertate notabilis fuit, quam Jenensis regio. Hæc vini uberrima copia causa fuit, cur quidam urbis JENÆ nomen à vocabulo hebræo יין, quod Latinis vinum denotat, derivari debere putent; quam sententiam fovent Jo. STIGELIUS loc. cit. & ADRIAN. ROMANUS, qui in *parvo Theatro urbium, pag. 98.* ad urbem Jenam ex poëta quodam hos posuit versus:

Hinc placet Hebræo nobis hanc nomine dici,
Ut vetus à Jaÿn nomen Jena tenet.
Cur ita crediderim, nisi mentem vocula fallit,
Certa hujus ratio nominis esse potest.
Quippe vocat Jaÿn Solÿmæ pius incola terræ,
Hoc quod nos latio dicimus ore merum.
Quæ caput in mediis urbs fertilis erigit uvis,
Hanc quisque à vino nomen habere neget?

Quos

Quos auctores ſequutus eſt Abrah. Sauer, qui in hæc erumpit verba:

Jena ein berühmte Stadt du biſt/
Von Wein dein Nahm gemachet iſt.

Et M. Hieron. Henning, *Tom. II. Genealog.* Jenam noſtram *Jainam* appellat, quæ appellatio à Jayn deſumpta eſt.

Probabiliſſima hæc de nominis derivatione ſententia foret, ſi exploratum habeam, quod urbis conditores Hebræi fuerint. Cum vero hoc nondum ab ullo demonſtratum ſit, & probari poſſit, hæc opinio infirmo nititur talo, niſi quis dicere velit, quod forſan inter urbis accolas ſacerdotes, linguæ hebreæ periti, fuerint, qui nomen hoc, agro Jenenſi aptiſſimum, urbi impoſuerint. Sed hæc obiter.

Præter cellam Cunicenſem &

civium

civium Jenensium cellas vinarias, vinaria cella, quæ in suburbio est, vulgo der Fürsten-Keller/ maxima & notatu dignissima fuit, de qua GROITSCHIUS loc. cit. *Extra mœnia recta è regione arcis est amplissima Ducum cella vinaria, cui similem vix reperies apud alios Principes: In ea est vas vini mille & quingentarum urnarum capax.* Adhuc etiam, quod optime noscis, VIR MAGNIFICE, in hac cella vinaria magna vini copia servatur.

Quamvis verò plurimæ vineæ Jenæ semper fuerint, vinum tamen ferè omne Vinariæ venditum esse quidam statuunt, urbemque vinariam à vini mercatura nomen germanicum æquè ac latinum accepisse putant: quia Weimar tan-

tum eſt, quam Wein-Marckt / & *Vinaria* tantum, quam *Vini area* vel *vini forum* aut *emporium.* Veriſſima certe hæc nominis derivatio eſt; cur vero Vinaria vini emporium fuerit? nemo explicat.

Cur vero ex vineis agri facti ſint? ipſe noſti, nempe: quia non quotannis uvæ ad juſtam maturitatem perveniunt & dulcedinem acquirunt, imprimis ſi æſtas frigidior & nimis pluvioſa fuit. Et, ne TE diutius morer, ſileo, & quæ de vino noſtro dici poſſent, cum TIBI notiſſima ſint, prætereo. Hoc eſt, quod TIBI breviſſime de Vini Jenenſis ubertate, in præſenti ſcribere volui. Vale: ut inſtituiſti, me diligas, rogo, meque proprie TUUM eſſe TIBI perſuadeas. Vale.

IN-

INDEX

Scriptorum ceterorumque in hoc libello nominatorum.

IN-

INDEX
Rerum Memorablium.

Hya-

NB. pag. 40 lin. 19 pro *atque* lege *vel potius:* reliqua errata B. L. amice corriget, quia sensum ancipitem non reddunt.

Ad Bibliopegum.

Tab. I. & II. ad pag. 73. pertinent.

